

БДП

**НЕФОРМАЛНА ЕКОНОМИЈА
У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ
УЗРОЦИ И ПРЕПОРУКЕ**

International
Labour
Organization

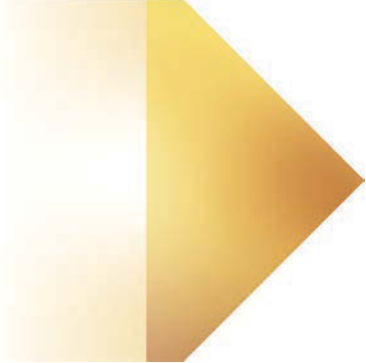
This publication has been published with the support of the International Labour Organization. The responsibility for the opinions expressed in this report rests solely with the author. The International Labour Organisation (ILO) takes no responsibility for the correctness, accuracy or reliability of any of the materials, information or opinions expressed in this report.

Садржај

Листа скраћеница и акронима	4
Извршни сажетак	5
Препоруке	6
Увод и методологија	9
1. Повољно законско и регулаторно окружење	10
Основни налази	18
2. Конкуренција	19
Плате	20
Основни налази	22
3. Финансирање	23
Приступ изворима финансирања	23
Финансирање неформалне економије	25
Основни налази	27
4. Добро управљање и владавина права	28
Мито	29
Јавна потрошња и набавке	30
Основни налази	34
5. Социјални дијалог	35
Основни налази	37
6. Образовање, усавршавање и цјеложивотно учење	38
Основни налази	40
Кориштени извори и литература	41
Прилог	42

Листа скраћеница и акронима

АТМ	Automated Teller Machine
БДП	Бруто домаћи производ
БЕЕРS	Business Environment and Enterprise Performance Survey
БиХ	Босна и Херцеговина
ЕБРД	Европска банка за обнову и развој
ЕЕSЕ	Enabling Environment for Sustainable Enterprises
ЕУ	Европска унија
ФБиХ	Федерација Босне и Херцеговине
GCR	Global Competitiveness Report
МКО	Микрокредитне организације
ММФ	Међународни монетарни фонд
МОР	Међународна организација рада
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
ПДВ	Порез на додату вриједност
POS	Point of sale терминал
РС	Република Српска
UNODC	United Nations Office on Drugs and Crime
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
УУПРС	Унија удружења послодаваца Републике Српске
WDI	World Development Indicators
WEF	World Economic Forum
WGI	Worldwide Governance Indicators

Извршни сажетак

Налази спроведеног истраживања указују да сива економија представља дубок и вишедимензионалан проблем за Републику Српску и БиХ. То је проблем који истовремено погађа послодавце, раднике и државу. Иако су све три стране у социјалном дијалогу заинтересоване за његово рјешавање, досадашњи напори у правцу сузбијања неформалне економије нису дали велике резултате. Један од разлога сасвим сигурно лежи у чињеници да ти напори нису били производ свеобухватног, усаглашеног и избалансираног приступа, већ чешће посљедица *ad hoc* активности и краткорочних мјера. У том погледу, идентификовање главних узрока сиве економије, нарочито када је ријеч о врстама неформалних активности и разлозима због којих се послодавци и предузећа окрећу тим активностима, веома је важно, како би мјере и интервенције за сузбијање сиве економије биле усмјерене на изворе проблема, дакле на саме узроке.

Гдје су основни узроци сиве економије у Републици Српској? Резултати анализе показују да постоји низ узрока који дјелују у садејству, међусобној интеракцији. Један од кључних узрока свакако је висок фискални и парафискални притисак на предузећа и привредне субјекте који послују у формалном сектору. Он се манифестује кроз високо опорезивање рада, чиме су предузећа стимулисана да раднике не пријављују или их пријављују на плате ниже од стварних, јер не могу поднијети терет трошкова радне снаге и остати истовремено конкурентни на тржишту. Овај узрок само поспјешује комплексан регулаторни оквир и скупа администрација кроз бројне и сложене пословне процедуре које послодавцима и привредним друштвима одузимају вријеме и новац. Ионако комплексан регулаторни оквир прате честе измјене постојећих и доношење нових прописа, што ствара окружење у којем се послодавци, барем они у формалном сектору, тешко сналазе. За разлику од њих, у том окружењу се боље сналазе они који их тумаче и спроводе, висока перцепција корупције

запослених у јавним институцијама, укључујући контролне и надзорне органе, само додатно нарушава повјерење у њихов рад и генерално повјерење у државу и систем.

Неповјерење у систем има негативан утицај и на ниво финансијске дисциплине, порески морал, те на етичност у пословању домаћих предузећа. У таквим околностима не постоје услови фер тржишне утакмице, расте нелојална конкуренција и ствара се зачарани круг узрока и посљедица који само генерише јаз између формалног и неформалног сектора. Да ствар буде гора, односи међу партнерима у социјалном дијалогу су додатно закомпликовани, а Економско-социјални савјет, као основни инструмент трипартитног дијалога, у пракси веома слабо функционише.

Препоруке наведене у овом документу полазе управо од идентификованих узрока неформалне економије у Републици Српској. Написане су као израз настојања да се недавно усвојени „Акциони план Владе РС за сузбијање сиве економије унапређењем рада контролних органа“ надогради низом подстицајних и системских мјера које би пословање у формалном сектору учинило атрактивнијим. У условима општег неповјерења, појачано дјеловање контролних органа не може само по себи смањити сиву економију, јер се тиме не отклањају њени узроци. Због тога је потребан избалансиран приступ који подразумева и мјере на унапређењу пословног окружења и јачања повјерења у институције система. Дакле, колико ће доносиоци одлука бити успјешни у сузбијању сиве економије зависи првенствено од тога како ће уз предвиђени пакет мјера из Акционог плана бити интервенисано и на кључне узроке, прије свега високе трошкове пословања у формалном сектору, изражену перцепцију корупције у јавном сектору, те селективну и недоследну примјену прописа. При томе је функционисање трипартитног дијалога социјалних партнера *conditio sine qua non* у борби против сиве економије.

Препоруке

Из налаза спроведеног истраживања евидентно је да је сива економија дубоко укоријењен проблем у Републици Српској и БиХ који истовремено погађа послодавце, раднике и државу. Самим тим, рјешавање овог комплексног питања захтијева свеобухватан и вишедимензионалан одговор. Идентификовање главних узрока, нарочито када је ријеч о разлозима због којих се послодавци и предузећа окрећу неформалним активностима, важно је како би препоруке и мјере за сузбијање сиве економије биле усмјерене директно на извор проблема.

То даље значи да свеобухватност у рјешавању питања неформалне економије подразумијева усаглашен, координисан и избалансиран приступ. Усаглашен приступ је неопходан као резултат заједничког договора кључних актера, прије свега социјалних партнера који представљају и заступају интересе оних који су и највише погођени сивом економијом. Ранија искуства показују да непостојање консензуса и једностраност у рјешавању овог проблема води у замку прелијевања негативних посљедица сиве економије с једне на другу страну, било да је ријеч о посљедицама на штету државе, радника или послодаваца. Због тога је потребно што прије реафирмисати социјални дијалог у Републици Српској кроз рад Економско-социјалног савјета, али и друге институционалне и ванинституционалне механизме, а као полазну основу искористити чињеницу да су све три стране сагласне о озбиљности проблема неформалне економије и искрено определијелене да тај проблем најзад почну рјешавати.

Координиран и интегралан приступ је неопходан како мјере на сузбијању неформалне економије не би биле

спровођене ad hoc и парцијално. Претходна истраживања, као и компаративна анализа урађена за земље у регији, указују на извјесну нееластичност сиве економије у односу на појединачне факторе утицаја. Примјери земаља попут Македоније, која је направила значајне помаке када је у питању пословно окружење и лакоћа пословања (ранг 30 према „Doing Business Report“ за 2015. годину), показују да су ти помаци имали само ограничене домете на смањењу сиве економије, јер су изостали и други важни фактори попут владавине права, борбе против корупције, ефикасности рада правосуђа и сл.

Коначно, избалансиран приступ подразумијева системске интервенције које ће истовремено обухватити подстицајне и репресивне мјере. Подстицајне мјере како би била омогућена и олакшана транзиција из неформалног у формални сектор, а репресивне мјере како би у исто вријеме био подигнут ниво ризика и смањена исплативост останка у зони неформалне економије. Ово посебно треба нагласити у контексту недавно представљеног акционог плана за борбу против сиве економије који је утврдила Влада РС и који, између осталог, предвиђа ригорознији законски оквир и додјелу већих овлаштења инспекцијским органима. Ријеч је, прије свега, о сету репресивних мјера које треба надоградити и оних мјера које ће стимулисати прелазак из неформалне у формалну економију. Већ је раније поменуто да инсистирање на строжијим административним захтјевима и оштријим санкцијама у условима када не постоји повјерење у рад јавних институција може само додатно отворити простор за корупцију и бити контрапродуктивно. Сходно томе, појединачне препоруке кроз низ подстицајних мјера које су наведене у наставку текста имају за циљ избалансирати приступ који је

предвиђен Акционим планом. У погледу доброг управљања и владавине права, потребно је што интензивније радити на подизању повјерења у рад Владиних институција и јавне управе. Бројне анализе показују да постоји веома снажна корелација између повјерења у рад Владиних институција и обима неформалне економије. То повјерење се, прије свега, стиче ефикасношћу у раду, транспарентношћу, те једнаким третманом свих. Правила која су прописана морају да важе подједнако за све, а моћ дискреционог одлучивања Владиних службеника и изабраних званичника о њима сведена на минимум. У том свјетлу, потребно је додатно поједноставити и убрзати оне пословне процедуре које у овом тренутку најдуже трају или највише коштају (попут грађевинских дозвола) и самим тим су погодније за узимање/давање мита и генерално за генерисање сиве економије. Надаље, бољом интерном организацијом у оквиру институција које се баве контролом и надзором потребно је елиминисати могућност селективног приступа у избору предузећа која ће бити предмет контроле, јер је то једна од најчешћих замјерки пословне заједнице на рад контролних органа. Субјектима контроле, такође, треба дати могућност подношења притужби на рад инспектора.

Због гломазног законског оквира, те такође бројних и честих измјена истог, потребно је размотрити могућност успостављања јединственог електронског регистра прописа те свих фискалних и паракорпоративних давања за предузетнике и привредна друштва, који би био јавно доступан и бесплатан. Тиме би био олакшан увид у регулаторни оквир у којем послују предузећа и у обавезе које су дужни измирити.

Малим предузетницима и онима који своју дјелатност обављају без дозволе потребно је дати прву прилику и изградити мост којим ће прећи у формалну економију. Искуствима многих земаља, укључујући и БиХ, показују да је стопа преживљавања оваквих „легализованих“ предузетника већа него код оних који отпочињу посао без претходног искуства у неформалном сектору. Сходно наведеном, треба размотрити могућност давања техничких и финансијских олакшица за све оне из неформалног сектора који одлуче да по први пут свој бизнис озваниче (кроз програм подршке Завода за запошљавање РС или кроз друге програме). Такође, једна од олакшица која већ постоји за оне који су регистровани јесте статус малог предузетника, што им олакшава пословање у смислу испуњавања административних захтјева, једноставнијих пореских и других пословних процедура (паушално плаћање пореза, просто књиговодство и сл). Међутим, праг дефинисан у износу од 50.000 КМ годишњег промета и највише три запослена радника је постављен

сувише ниско, па је већина малих предузетника мотивисана да „сакрије“ промет или не пријави више од три радника, како не би изгубили тај повољан статус. Због тога треба размотрити могућност подизања прага за статус малог предузетника и по основу износа годишњег промета и у односу на број запослених. Праг статуса малог предузетника треба ускладити са прагом за обавезну регистрацију у ПДВ систем.

У погледу извора финансирања, рјешења за сузбијање сиве економије треба тражити прије свега у унапређењу постојећег финансијског система, гдје ће се, поред традиционалних (банкарских), развијати и други извори финансирања за домаћа предузећа и предузетнике. Ти намјенски извори требају омогућити бржи раст и развој малих и микро предузећа. За оне који тек размишљају о предузетничким подухватима или се већ баве високопродуктивним дјелатностима, али нису регистровани, треба надоградити постојећу предузетничку инфраструктуру и инструменте подршке кроз фондове ризичног капитала попут seed фондова или venture capital фондова, гдје би Влада у сарадњи са бројним међународним донаторима могла иницирати процес и одиграти активнију улогу. С друге стране, у циљу смањења неформалних извора финансирања, у сарадњи са Агенцијом за банкарство, Централном банком, Удружењем банака и другим актерима, треба преиспитати могућност за снижавање трошкова трансфера, посебно у свјетлу регистрације дознака из дијаспоре. Због директног утицаја на смањење сиве економије, потребно је додатно промовисати и подстицати безготовинско плаћање, чиме би био смањен и број учесника у сивој економији. При томе је пожељно акценат дати на стимулативне мјере које ће подстаћи употребу безготовинских трансакција попут субвенција за увођење ПОС терминала микро и малим предузећима и евентуално подстицаје за плаћања извршена електронским путем.

Када је у питању опорезивање, потребно је отклонити најснажнији узрочник неформалне економије – превисоко опорезивање рада. Влада Републике Српске је кроз више званичних докумената најавила потезе у том правцу. Смањење пореског оптерећења на рад не смије бити симболично, већ веома значајно, уколико желимо промијенити статус Републике Српске по овом питању у међународним оквирима и дестимулисати рад „на црно“ и исплату дијела плате „на руке“.

Такође је потребно темељно поједноставити процедуре Пореске управе Републике Српске да би пословним

субјектима из формалног сектора олакшали и смањили потребно вријеме за њихово испуњење. Уопште, потребно је систематски радити на јачању повјерења пословних субјеката у рад пореских органа.

У погледу ПДВ система, контролни органи треба да уложе додатне напоре како би био смањен број економских субјеката који избјегавају обавезну ПДВ регистрацију и тиме чине нелојалну конкуренцију. Потребно је и адекватно ускладити рок за уплату фактурисаног ПДВ-а (коју врши предузеће) са роком за исплату ПДВ поврата (коју врши Управа за индиректно опорезивање).

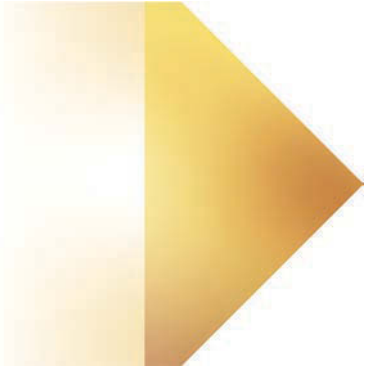
До сада није било много конструктивног дијалога између социјалних партнера о питању утицаја постојећег радног законодавства на постојање неформалне економије. Према мишљењу послодаваца, повјерење међу социјалним партнерима је озбиљно нарушено непоштовањем Споразума социјалних партнера из 2010. године. Ова пракса се мора промијенити, јер се само уз сарадњу социјалних партнера могу створити квалитетна рјешења која треба да омогуће великом броју обесправљених радника да преласком у

формалну економију остваре своја права из радних односа.

Незадовољавајуће функционисање инспекција рада је потребно унаприједити, првенствено у погледу елиминисања нерегистрованих субјеката са тржишта, независности од политичких утицаја и преклапања надлежности инспекција са ентитетског и локалног нивоа.

Конечно, у погледу образовања, усавршавања и цјеложивотног учења неопходно је спровести што хитнију реформу образовног система, те истовремено дати подршку програмима неформалног образовања у виду стручног оспособљавања и усавршавања радника. Оваква интервенција је неопходна како бисмо помогли микро, малим и средњим предузећима који објективно у овом тренутку немају могућности и капацитете да самостално изграђују системе за обуку запослених. Истовремено је потребно радити на развоју тржишта обука, водећи при том рачуна о захтјевима послодаваца за врстом и специфичним садржајима обуке како би они препознали директну корист од улагања у људске ресурсе и касније слиједили исту праксу у својим предузећима.

Увод и методологија

Израз „неформална економија“ се односи на све економске активности радника и економских јединица које, у закону или пракси, нису или су недовољно покривене формалним аранжманима. Њихове активности нису укључене у закон, што значи да раде изван формалног дохвата закона; или нису покривене у пракси, што значи да, иако раде под формалним дохватом закона, закон се не примјењује или не спроводи; или закон обесхрабрује његову примјену зато што је неадекватан, оптерећујући, или намеће превисоке трошкове.

Појавни облици неформалне економије су различити. Они укључују непријављени рад („рад на црно“), непријављивање или дјелимично пријављивање промета роба и услуга, прометовање роба и услуга од стране лица које није регистровано, исплату дијела плате „у коверти“, неприказивање стварне цијене роба и услуга, закључивање нестандартних облика уговора о раду (уговори о ауторском дјелу, привремени и повремени послови и сл.) са циљем избјегавања радног односа, исказивање нереално високих износа фактура са циљем избјегавања плаћања ПДВ-а (код извоза и повезаних лица када је крајње друштво предвиђено да „трпи“ ефекте оваквог пословања) и друго.

Овај извјештај је израђен у склопу пројекта који има за циљ да помогне Унији удружења послодаваца Републике Српске (УУПРС) да идентификује најважније узроке неформалне економије у Републици Српској и развије скуп квалитетних и спроводивих препорука за адресирање овог значајног проблема. Аутор извјештаја је Центар за истраживања и студије ГЕА из Бањалуке. Извјештај и читав пројекат су рађени на бази методологије Међународне организације рада (МОР), која је финансирала њихову израду и спровођење. Кључни елемент ове методологије је Приручник за подстицајно окружење за одрживо предузеће^[1] (ЕЕЕЕ приручник), који врши подјелу пословног окружења на 17 области и нуди развијен упитник као полазну основу за оцјену стања у свакој области.

УУПРС је на почетку пројекта, уз учешће ГЕА-е, организовала четири фокус групе са својим члановима у Бањој Луци, Источном Сарајеву, Бијељини и Требињу с циљем да издвоји неколико кључних узрока неформалности из перспективе УУПРС за детаљно истраживање. Чланови УУПРС су препознали следећих шест области из ЕЕЕЕ приручника као кључне: 1) повољно законско и регулаторно окружење, 2) конкуренција, 3) приступ изворима финансирања, 4) добро управљање и владавина права, 5) социјални дијалог и 6) образовање, усавршавање и цијеложивотно учење.

На бази добијених информација, утврђен је упитник за спровођење примарног истраживања (анкете) о ставовима послодаваца у Републици Српској који покрива наведених шест области. Такође је утврђена и структура циљаног узорка за анкету на бази следећих критеријума: врста дјелатности, врста власништва, географско подручје и број запослених.^[2] Након што је УУПРС спровела анкету, добијене информације су обрађене и укључене у овај извјештај заједно са налазима секундарног истраживања, које је базирано на подацима и публикацијама Свјетске банке, Међународног монетарног фонда, МОР-а и других међународних и домаћих организација и институција. Србија, Хрватска, Македонија и Аустрија су изабране за земље из региона са којима је вршено поређење о стању у наведеним областима. При употреби неких од међународних база података, нпр. података о лакоћи пословања Свјетске банке, нису били доступни подаци за Републику Српску па су кориштени подаци за Босну и Херцеговину. С обзиром на могућност разлике у стању у Републици Српској у односу на цијелокупну Босну и Херцеговину у одређеним областима, резултати секундарног истраживања су укрштани са резултатима примарног истраживања (који су добијени из Републике Српске).

На крају анализе сваке од шест области сажети су основни налази за сваку област, док су обједињене препоруке приказане на почетку документа.

[1] На енглеском језику: Enabling Environment for Sustainable Enterprise Toolkit.

[2] Табела са прегледом структуре циљаног узорка од 200 испитаника се налази у прилогу на крају овог извјештаја.

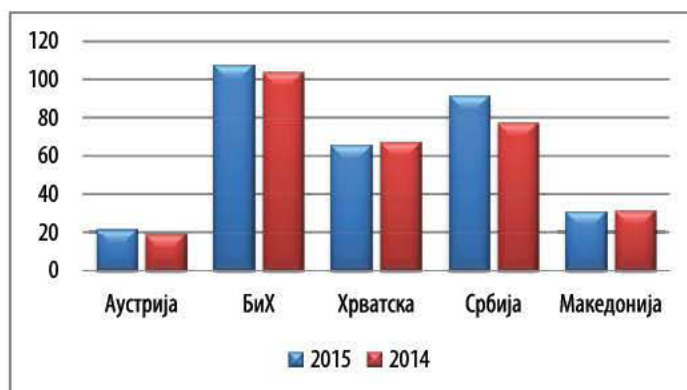
1. Повољно законско и регулаторно окружење

Законско и регулаторно окружење одређује “правила игре” за све учеснике у економским активностима. Ова правила би требало да минимализују облике понашања који имају негативне ефекте на друге економске учеснике и цијело друштво, те да стимулишу активности које дају позитивне ефекте, као што су запошљавање, отварање нових предузећа, итд. Међутим, ако су та правила компликована, скупа, нелогична, или се примјењују неравноправно, онда ће барем један број економских учесника тражити начине да их заобиђе. Према томе, није тешко закључити да неповољно законско и регулаторно окружење стимулише раст неформалне економије у односу на формалну економију.

Извјештај Doing Business, којег сваке године објављује Свјетска банка, врши рангирање земаља у свијету према лакоћи пословања. Рангирање се базира на мјерењу и праћењу промјена у 10 области регулативе од значаја за пословање: покретање посла, прибављање грађевинских дозвола, прикључење на електричну мрежу, регистрације власништва, приступ финансирању, заштита мањинских инвеститора, плаћање пореза, трговина са иностранством, реализација уговора и рјешавање инсолвентности. У извјештају за 2015. годину^[3], БиХ је рангирана на 107. мјесту (од укупно 189 посматраних земаља), што је представљало најниже мјесто у односу на све друге европске земље и додатни пад у односу на 2014. годину, када је била на 104. мјесту.

Графикон 1. Рангирање земаља према извјештају Doing Business

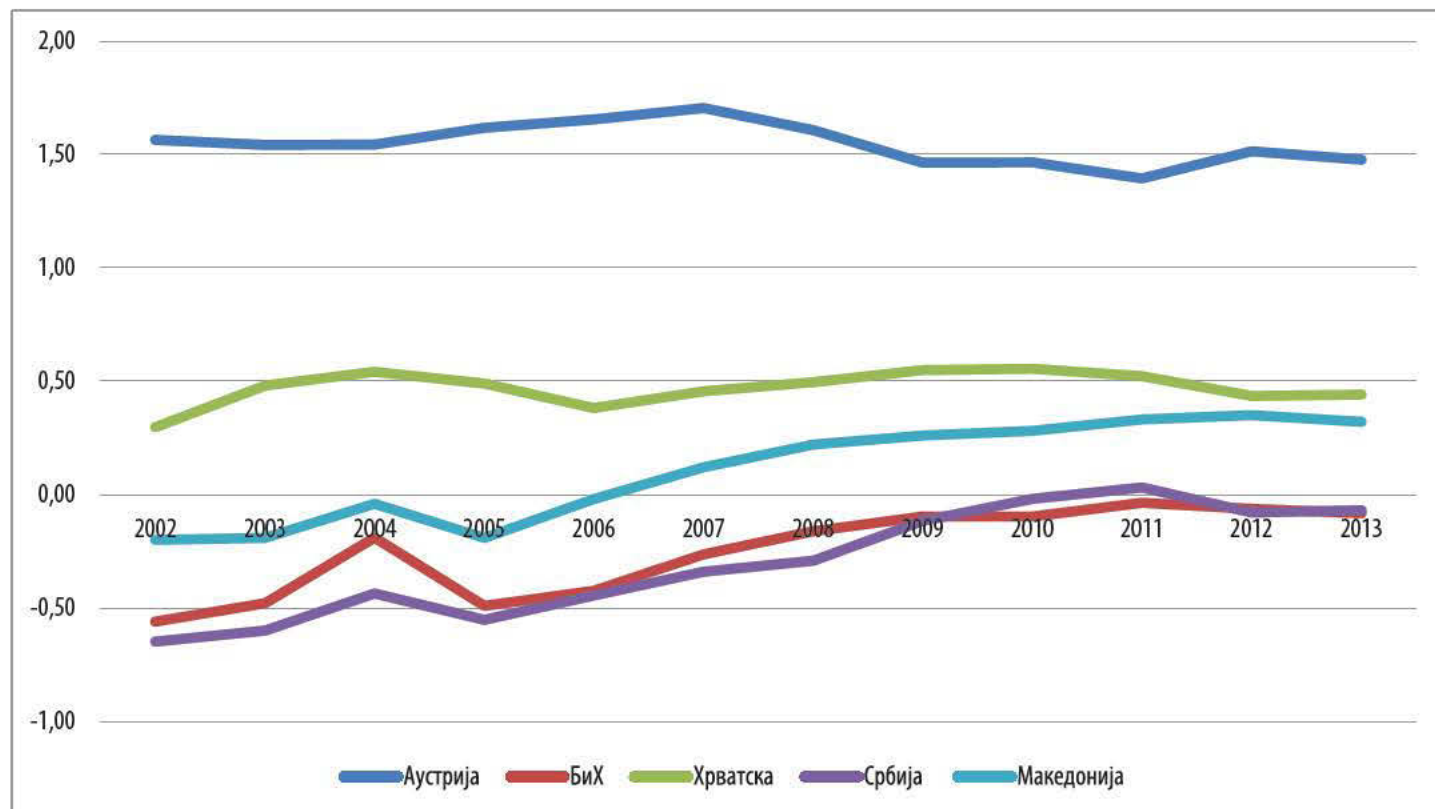

Извор: www.doingbusiness.org

Од 10 области регулативе које извјештај посматра, БиХ је у 2015. години најлошије стајала у прибављању грађевинских дозвола (182. мјесто) и прикључењу на електричну мрежу (163. мјесто), а најбоље у рјешавању инсолвентности (34. мјесто) и приступу финансирању (36. мјесто). Овдје можемо примјетити јако велике варијације између позиција у различитим областима. То нам говори да у БиХ још није спроведена свеобухватна реформа регулативе у пословном сектору и да постоји изражена неуједначеност у тежини испуњавања тих обавеза. Наведени подаци сугеришу да ће једно просјечно предузеће имати знатно већи подстицај да ескивира регулативу у области прибављања грађевинских дозвола него у области приступа финансирању.

[3] Извјештаји и подаци доступни на www.doingbusiness.org.

Графикон 2. Кретање Regulatory Quality индекса

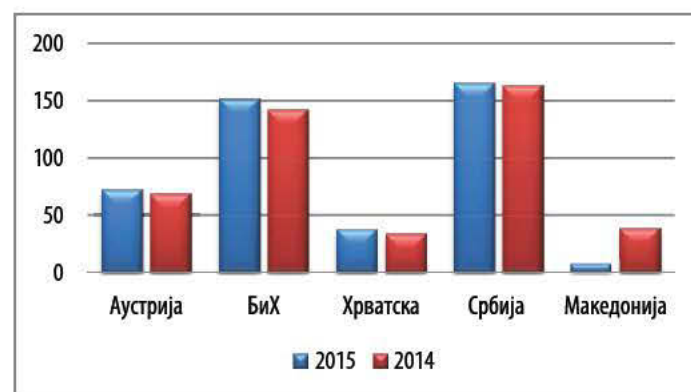

Извор: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.

Regulatory Quality индекс је други показатељ Свјетске банке који се фокусира на мјерење способности владе да формулише и спроводи здраве јавне политике које омогућавају и промовишу развој приватног сектора.^[4] Овај индекс се конструише из великог броја појединачних варијабли, за које се подаци прикупљају из различитих извора. Распон индекса се креће од -2,5 до +2,5, гдје виша вриједност указује на боље резултате. Вриједност овог индекса за БиХ у 2013. години је била -0,08, а у 2002. години -0,56, из чега се може видјети да је у овом периоду остварен мали напредак. Вриједност индекса за Србију се кретала сличном путањом, а у 2013. години је износила -0,07, што је за нијансу боље у односу на БиХ.

остану непромијењене). Са друге стране, што су ригорозније казне за пореску евазију и што се оне стриктније примјењују, то је већи очекивани „трошак“ од пословања у неформалној економији. Наравно, у ову калкулацију за сваку пословну јединицу улазе и други фактори, као што су став власника и менаџмента према неформалној економији, општи степен друштвене прихватљивости оваквог облика пословања, величина и утицај конкуренције која послује у неформалној економији, врста и однос пословних партнера и купаца, утицај запослених, постојање синдиката у пословној јединици, итд.

Графикон 3. Рангирање земаља у области плаћања пореза према извјештају Doing Business

Извор: www.doingbusiness.org

Опорезивање

Основна веза између опорезивања и неформалне економије је веома директна. Што је виши степен пореског оптерећења и што су захтјевније процедуре за плаћање пореза за предузећа која послују у формалном сектору, то је већа финансијска и оперативна „добит“ која се остварује преласком у неформалну економију (ако све друге ствари

[4] Подаци и методолошка објашњења доступни на <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.

Извјештај Doing Business врши рангирање земаља у области плаћања пореза мјерењем величине пореског оптерећења којег предузеће средње величине сноси у датој години и административног терета са којим се суочава приликом плаћања пореза. БиХ се у 2015. години налазила на 151. мјесту у овој области, што је представљало погоршање у односу на 2014. годину када се налазила на 142. мјесту. Од свих европских земаља, само је Србија била на лошијој позицији од БиХ – на 165. мјесту.

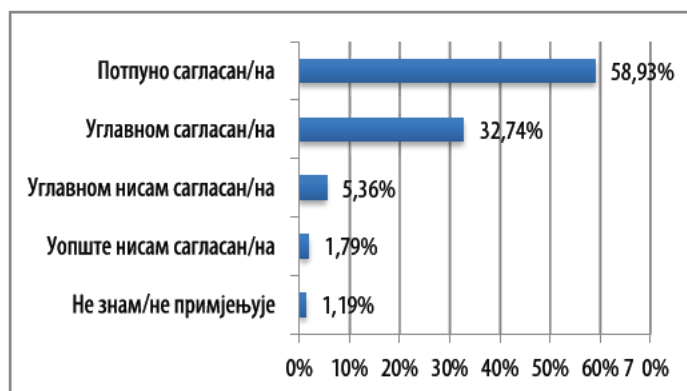
Код предузећа која су формално регистрована, тј. која барем једним дијелом послују у формалном сектору, можемо говорити о парцијалној пореској евазији. То значи да предузећа која избегавају плаћање својих пореских обавеза то углавном раде селективно, зависно од висине појединих пореза, начина њиховог прикупљања и врсте посла.

Резултати примарног истраживања показују да послодавци у Републици Српској виде висину пореза и доприноса на плату као највећи проблем у цијелокупном пореском систему за пословање у формалном сектору. На питање: „По Вашем мишљењу, који проблем у цијелокупном пореском систему има највећи утицај на стварање неформалне економије?“ (у упитнику је понуђен простор да се упише одговор по жељи), више од половине испитаника је навело проблеме у вези са висином пореза и доприноса на

плату. Проблеми који су, такође, били истакнути у одговорима су неједнак приступ пореских органа пореским обвезницима, као и недостатак контроле нерегистрованих економских јединица.

Одговори послодаваца на друга питања у овој области, такође, избацују проблем опорезивања рада у први план. Чак 91,67% испитаника се или потпуно или углавном слаже са тврдњом да су висине пореза и доприноса на плату значајан узрок постојања неформалне економије.

Графикон 4. У ком степену се слажете са тврдњом „висина пореза и доприноса на плату су значајан узрок постојања неформалне економије“?

Извор: Истраживање УУПРС

Табела 1. Преглед елемената који одређују висину пореског оптерећења рада у Републици Српској

	2008	јан'09-феб'11.	феб'11-јан'14	феб'14-данас	са предложеним измјенама
Неопорезиви дио дохотка	250 КМ*	300 КМ	0 КМ	200 КМ	200 КМ
Порез на доходак	10 %*	10 %	10 %	10 %	10 %
Пензијско и инвалидско осигурање	24%*	17%	18%(18,5%)**	18,5%	18,5%
Здравствено осигурање	15%*	11,5%	12,5%(12%)**	12%	11%
Осигурање од незапослености	1%*	0,7%	1%	1%	0,7%
Дјечија заштита	2%*	1,4%	1,5%	1,5%	1,4%
Укупно пореско оптерећење рада (као % бруто плате)	32,7%	34,4%	39,7%	39,3%***	38,5%***

* Износи су приказани у односу на нето плату.

** Од 2013. године стопа пензијског и инвалидског осигурања повећана је са 18% на 18,5%, а стопа здравственог осигурања смањена са 12,5% на 12%.

*** У обрачун укупног пореског оптерећења за овај период је укључен и посебан допринос за солидарност, који износи 3% нето плате (на снази до 31. децембра 2015. године).

Извор: Анализа иницијативе за смањење стопе доприноса у Републици Српској, Огњен Ђукић, Центар за истраживања и студије ГЕА, април 2015.

Различита међународна истраживања потврђују да високо опорезивање рада стимулише раст неформалне економије^[5], што се манифестује кроз раст удјела нерегистрованих радника (рад „на црно“) у укупном броју запослених. Одређена истраживања сугеришу да високо опорезивање ниско плаћених послова доводи до њиховог „искључивања“ из

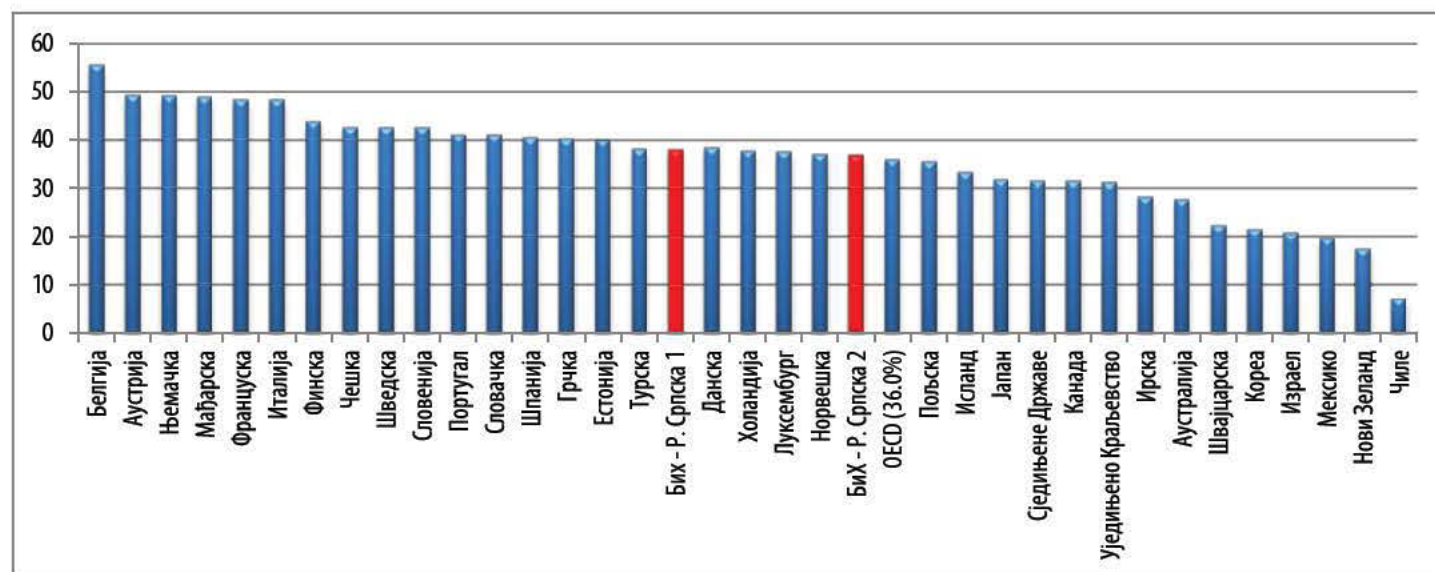
[5] Hnp. Schneider, F. (2005). Shadow economies around the world: What do we really know? European Journal of Political Economy, стр. 598–642.

формалне економије, тј. да рад „на црно“ за ове запослене није предмет избора.^[6] Други важан облик манифестовања утицаја високог опорезивања рада на неформалну економију јесте исплата једног дијела плате запосленима „на руке“, чиме се за тај дио плате избјегава плаћање пореза и доприноса.

Анализа Центра за истраживања и студије ГЕА^[7] је утврдила да су у периоду 2011-2014. година у Републици Српској биле три измјене висине пореског оптерећења рада, те да је у Нацрту закона о измјенама и допунама Закона о доприносима (којег је Народна скупштина Републике Српске усвојила 04. марта 2015. године и упутила на јавну расправу), предвиђена четврта измјена. Усвајањем ове измјене, пореско оптерећење рада просјечне бруто плате би износило 36,9% (или 38,5% уколико се у обзир узме и привремени допринос за солидарност).

Иста анализа је указала на релативно висок ниво опорезивања рада у Републици Српској у односу на велики број земаља. Наиме, смањењем опорезивања рада на 36,9% бруто плате Република Српска не прави велики помак и остаје изнад просјека OECD земаља, који износи 36%.

Графикон 5. Висина опорезивања рада у Републици Српској у поређењу са OECD земљама (% у односу на просјечну бруто плату)

Извор: Анализа иницијативе за смањење стопе доприноса у Републици Српској, Огњен Ђукић, Центар за истраживања и студије ГЕА, април 2015. Напомена: „Бих - Р. Српска 1“ означава висину тренутног пореског клина у РС а „Бих - Р. Српска 2“ висину пореског клина када би било примјењено смањење стопе доприноса за 1,4 процентна поена.

У склопу примарног истраживања испитаницима је дата информација и постављено питање: „Учешће пореза и доприноса у просјечној бруто плати тренутно износи 38,2%. По Вашем мишљењу, колико би ово учешће требало да износи да би у значајнијем степену био елиминисан овај евентуални узрок неформалне економије?“ (у упитнику је понуђен простор за уписивање одговора по жељи). Укупан просјек свих одговора који су дати у квантитативном облику је 24,6%^[8], што илуструје став испитаника о потреби за веома значајним смањењем опорезивања рада.

И други најважнији документи који се баве економским реформама у Републици Српској и Босни и Херцеговини наглашавају потребу и најављују реформе у правцу снижења опорезивања плата. Економска политика Владе Републике Српске за 2015. годину је најавила сљедеће: „Посебна пажња ће бити посвећена изналажењу оптималног пореског оптерећења рада (порез на доходак и обавезни доприноси)“. Споразум за раст и запошљавање, иницијатива Делегације ЕУ у БиХ која је формулисала пакет приоритетних социо-економских реформи, на прво мјесто је ставила управо смањење опорезивања рада. Реформска агенда за БиХ 2015-2018, документ који је Влада Републике Српске усвојила у јулу 2015. године, такође наводи опорезивање рада као једну

од примарних области за реформу: „Потребно је спровести смањење оптерећења рада, кроз смањење доприноса за здравствено осигурање, али је истовремено потребно осигурати додатне приходе ванбуџетским фондовима за

[6] Нпр. Анђеловић, С., Жарковић-Ракић Ј. (2012). Побољшавање радних подстицаја: Евалуација реформе пореске политике користећи СРМОД.

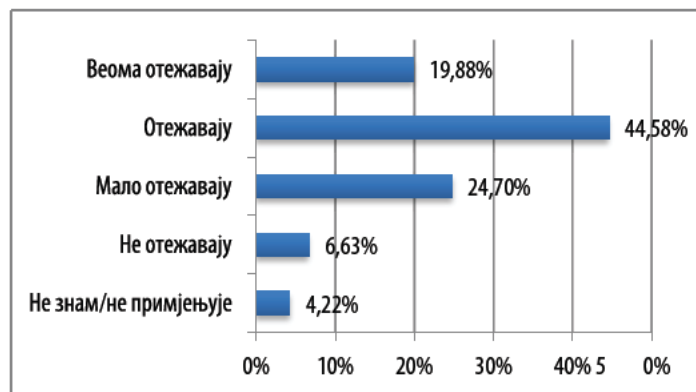
[7] Анализа иницијативе за смањење стопе доприноса у Републици Српској, април 2015. године, доступна на <http://www.gea.ba/category/publikacije/>.

[8] Овај податак треба узети само илустративно. Неки испитаници су дали описне одговоре и ти одговори нису узети у обзир приликом калкулације просјека. За квантитативне одговоре који су дати у облику одређеног распона рачунате су средње вриједности (нпр. за распон 25-30% средња вриједност је 27,5%).

покриће губитака који ће настати због смањења стопе доприноса.”^[9]

Још један проблем у области директних пореза у Републици Српској, који је препознат као узрок неформалне економије, у вези је са степеном компликованости процедура Пореске управе Републике Српске. Наиме, 44,58% анкетираних послодаваца сматра да ове процедуре отежавају, а 19,88% да веома отежавају пословање у формалној економији.

Графикон 6. По Вашем мишљењу, у ком степену процедуре Пореске управе Републике Српске отежавају пословање у формалној економији?

Извор: Истраживање УУПРС

Када је у питању порез на додатну вриједност (ПДВ), елементи овог система за које су испитаници сматрали да имају највећи утицај на постојање неформалне економије су: нелојална конкуренција која послује изван ПДВ система и рок за плаћање фактурисаног ПДВ-а. Проблем конкуренције која послује изван ПДВ система је, свакако, директно повезан са питањем неадекватног рада ПДВ/УИО инспектора, који је, такође, често оцијењен (3. по реду) са високим утицајем на постојање неформалне економије. Проблем рока плаћања фактурисаног ПДВ-а произилази из тога што се у пракси веома често дешава да предузеће које је издало фактуру са ПДВ-ом мора уплатити припадајући ПДВ прије него што је успјело наплатити саму фактуру.

Радно законодавство

Улога радног законодавства је вишеструка. Између осталог, оно треба да дефинише права запослених и начине

њихове заштите, али и да омогући ефикасно функционисање тржишта рада и радних односа. Ако значајан дио запослених у једној економији ради у сфери неформалне економије^[10], то значи да постоје препреке за ефикасно функционисање у формалном сектору и да их је потребно адресирати.

Према Индексу слободе у области рада^[11], који представља саставни дио Индекса економске слободе, БиХ се у 2015. години налазила у средњем дијелу ранг-листе европских земаља по питању слободе (или флексибилности) коју дозвољава радно законодавство. Важно је напоменути да овај индекс треба узети у обзир само илустративно због методолошких проблема повезаних са индексима који покушавају мјерити различите слободе у области радног законодавства.^[12]

Треба имати на уму да је у Федерацији БиХ од августа 2015. године ступио на снагу нови закон о раду, који је донио рјешења која се по значајном броју питања разликују у односу на Републику Српску и сматрају флексибилнијим за послодавце (нпр. дуже трајање уговора о раду на одређено вријеме, другачији начин обрачуна отпремнине, утврђивање дијела плате по основу радног учинка, итд.). Ово за резултат има тренутну неизбалансираност услова у области радног законодавства, што ће утицати на перцепцију послодаваца о лакоћи примјене радног законодавства када буду вршена поређења између два ентитета.

Резултати примарног истраживања указују да послодавци у Републици Српској сматрају да сљедеће компоненте радног законодавства имају највећи утицај на постојање неформалне економије: трошкови боловања и породилског одсуства које сноси послодавац (58,3% испитаника је ову област рангирало као област са високим степеном утицаја) и отказ уговора о раду (50,9% испитаника је ову област рангирало као област са високим степеном утицаја).

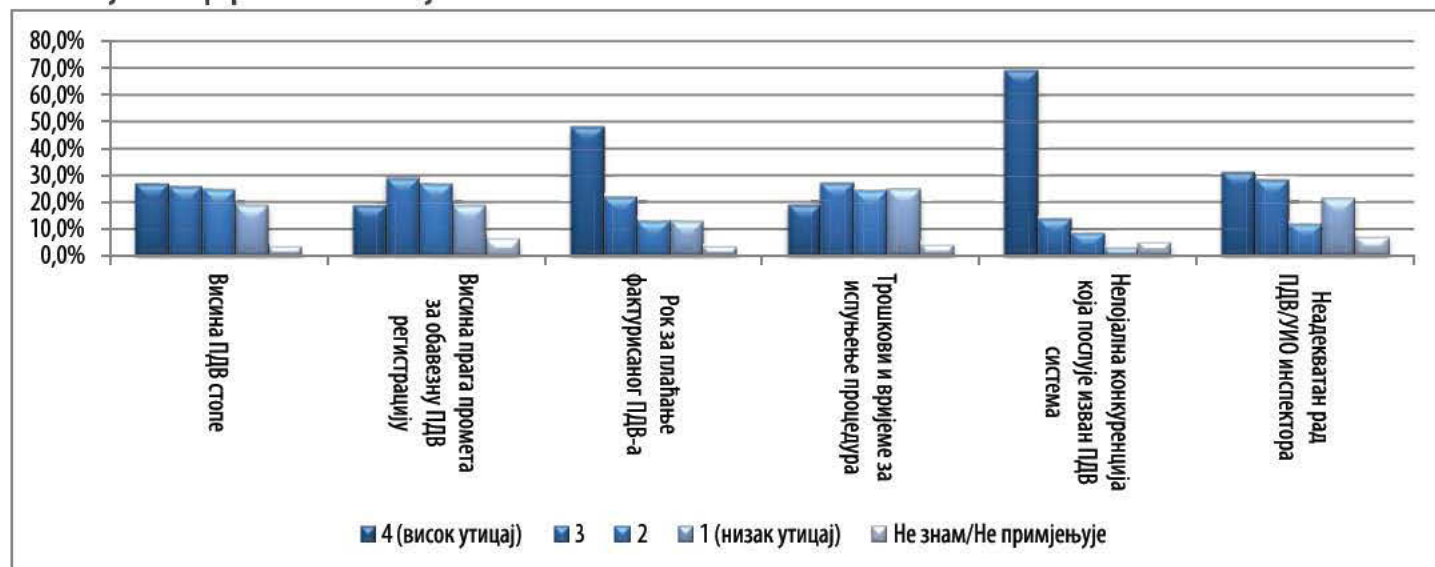
[10] У примарном истраживању рад „на црно“ је у највећем броју пута наведен као главни облик сиве економије у Републици Српској.

[11] Индекс објављује The Heritage Foundation. Рангирање се врши на бази квантификовања шест фактора: однос најниже плате и просјечне додатне вриједности по раднику, препреке за запошљавање додатних радника, ригидност радних сати, тежина отпуштања вишка радника, законски обавезни рокови најаве отказа и висина обавезних отпремнина.

[12] Више о проблемима оваквих индикатора у вези са методологијом и питањем једностраности у мјерењу регулативе у области рада може се наћи у публикацији МОР-а Comparing indicators of labour market regulations across databases: A post scriptum to the employing workers debate, 2014.

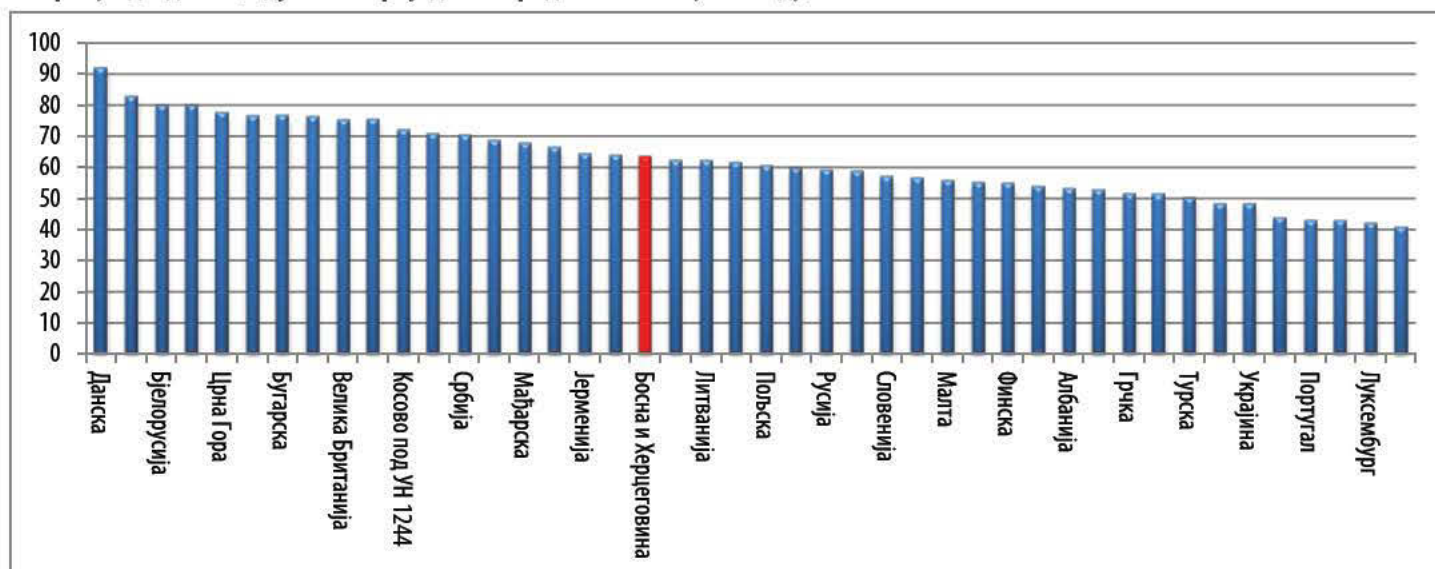
[9] Више информација о предностима нижег пореског оптерећења рада за све учеснике на тржишту рада у РС и ФБиХ, укључујући запослене и незапослене, могуће је пронаћи у студији Како до нижег опорезивања рада без штете за јавне фондове? Центра за истраживања и студије ГЕА (доступна на <http://www.gea.ba/category/publikacije/>).

Графикон 7. Молимо Вас да у скали од 1 до 4 рангирате степен утицаја сљедећих елемената из ПДВ система на постојање неформалне економије:

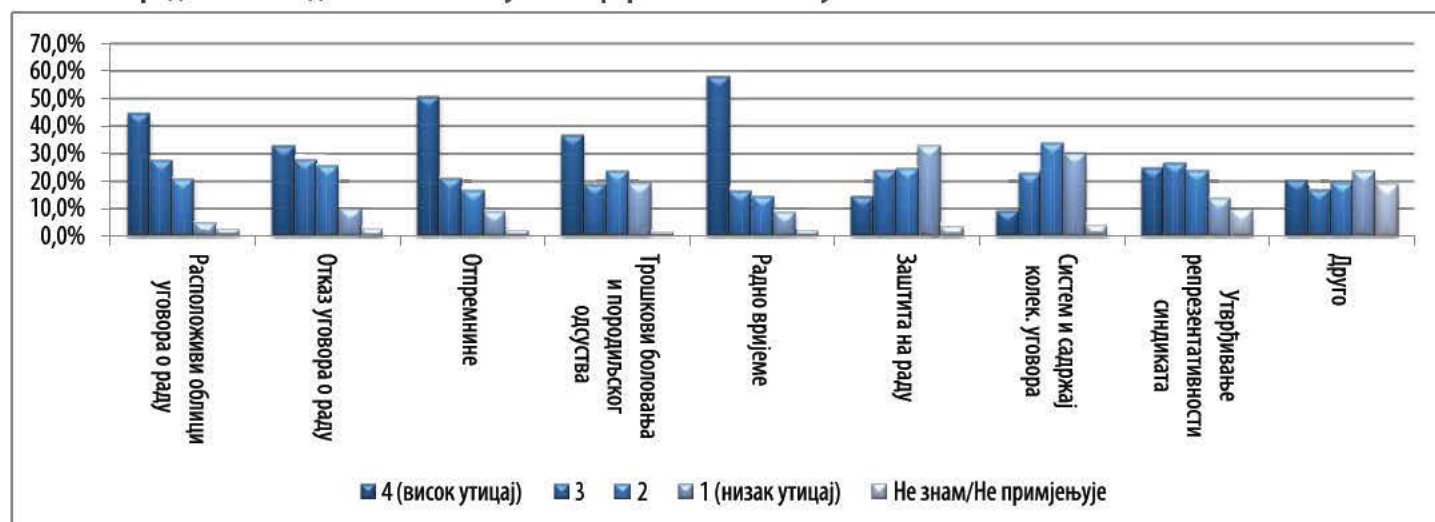
Графикон 8. Индекс слободe у области рада за 2015. годину (вриједности индекса се крећу од 0 до 100, гдје већа вриједност представља већу слободу)

Извор: Истраживање УУПРС

Графикон 9. Молимо Вас да у скали од 1 до 4 рангирате степен утицаја сљедећих области из радног законодавства на постојање неформалне економије:

Извор: www.heritage.org/index/

Извор: Истраживање УУПРС

Према Међународној организацији рада (МОР), не постоји сумња да се прикладан и ефективан одговор на појаву и раст неформалне економије једино може сачинити уз пуно учешће социјалних партнера.^[13] МОР је 2015. године усвојио нови међународни стандард у облику Препоруке за прелазак из неформалне у формалну економију, која се, између осталог, бави питањима правног оквира, политика запошљавања, социјалне заштите, подстицајима, социјалним дијалогом и улогом организација послодаваца и радника.^[14]

Влада Републике Српске је у свакој годишњој економској политици од 2010. године предвиђала доношење новог закона о раду. Тако је и Економска политика Републике Српске за 2015. годину предвидјела доношење новог закона о раду и закона о државним службеницима да би била омогућена „већа флексибилност на тржишту рада, што ће у значајној мјери повећати флексибилност рада у свим областима.“

У Реформској агенди за БиХ 2015–2018, коју је потписала Влада Републике Српске, а подржали ММФ, Свјетска банка и Делегација ЕУ, констатовано је да „постојећи закони о раду у значајној мјери више не одражавају друштвене и економске односе у БиХ, те су у појединим одредбама контрадикторни са другим законима и у неким одредбама нејасни и недовољно флексибилни. Култура колективног преговарања и социјалног дијалога је недовољно развијена и често оптерећена нереалним захтјевима социјалних партнера.“

Мисија ММФ-а у БиХ је 2015. године закључила да се показало „тешко остварити консензус између социјалних партнера о новом закону о раду који би помогао у отварању радних мјеста“^[15]. Ипак, Реформском агендом за БиХ 2015–2018 предвиђено је да ће ентитетске владе, владе кантона и Брчко Дистрикта „побољшати нацрте својих закона о раду, уз консултације са социјалним партнерима, како би била повећана флексибилност радних услова (укључујући омогућавање запослења на пола радног времена) и омогућило диференцијално одређивање плата на основу вјештина, квалификација, нивоа искуства и учинка. У исто вријеме, ентитети, кантони и Брчко Дистрикт ће појачати своје инспекције рада и повећати казне за кршење закона о раду и потрудиће се да заштите права радника у складу са стандардима рада Међународне организације рада и ЕУ директивама о раду.“ Можемо рећи да је овај закључак до одређене мјере усклађен са ставом УУПРС да је потребна већа

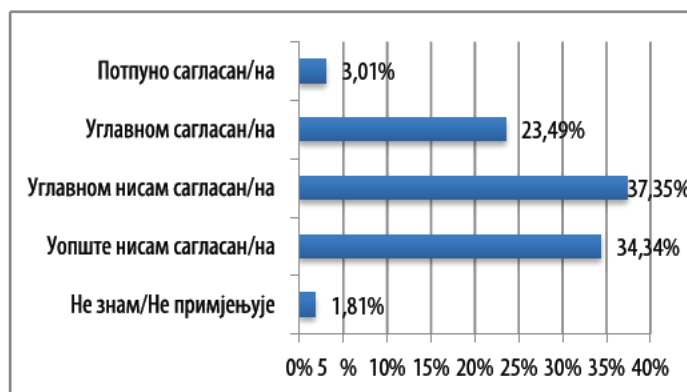
избалансираност права и обавеза послодаваца и радника како би био приближен степен одговорности у извршењу преузетих обавеза.

Администрација у области рада

Значај администрације у области рада за сузбијање неформалне економије и запошљавања „на црно“ се првенствено огледа у њеном задатку да осигура свеобухватну и досљедну примјену радног законодавства кроз различите контролне, превентивне и казнене мјере.

Сprovedено примарно истраживање указује на то да послодавци немају високо мишљење о раду инспекција у области рада. Укупно 71,69% испитаника није сагласно са тврдњом да су инспекције рада ефикасне и ефективне у свом раду (од чега 37,35% углавном није сагласно, а 34,34% уопште није сагласно). Један од проблема са којим се ови резултати могу довести у везу јесте неадекватна контрола рада потпуно нерегистрованих економских јединица. По самој дефиницији, сви запослени који раде у оваквим јединицама су радници „на црно“. Ово питање се често износило од стране послодаваца на фокус групама, гдје је наглашен негативан утицај овог облика нелојалне конкуренције, посебно у неким секторима (нпр. грађевинарство и саобраћај).

Графикон 10. У ком степену се слажете са тврдњом „инспекције рада су ефикасне и ефективне у свом раду“?

Извор: Истраживање УУПРС

Већина анкетираних послодаваца, такође, мисли да су контроле инспекција рада понекад (42,86% испитаника) или често (27,21% испитаника) политички мотивисане. То указује на постојање неједнаког третмана свих актера на тржишту и недовољне независности инспекцијских органа од политичких утицаја. Ово питање је директно повезано са негативним појавама као што је „политички протекционизам“, које имају

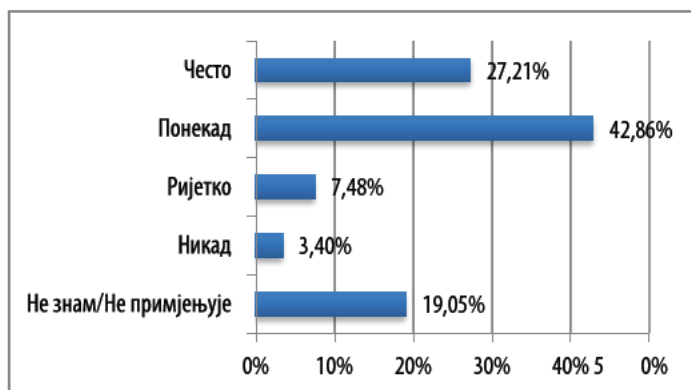
[13] Extending the Scope of Application of Labour Laws to the Informal Economy - Digest of comments of the ILO's supervisory bodies related to the informal economy, МОР, 2010.

[14] R204 - Transition from the Informal to the Formal Economy Recommendation, 2015 (No. 204)

[15] Закључна изјава Мисије по члану IV, 12.05.2015. године.

веома снажан утицај на могућност здравог функционисања читаве привреде.

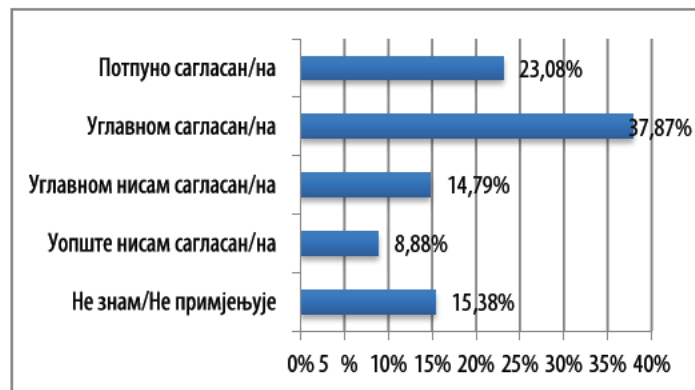
Графикон 11. По Вашем мишљењу, да ли су контроле инспекција рада политички мотивисане?

Извор: Истраживање УУПРС

Већина испитаника, такође, сматра да постоји проблем нејасно дефинисаних надлежности инспекција рада на ентитетском и локалном нивоу. Па тако, 37,87% испитаника је углавном сагласно са овом тврдњом, док је 23,08% потпуно сагласно. Према изјавама послодаваца, овај проблем се у неким случајевима рефлектује кроз преклапање контролних и других радњи инспекција са различитих нивоа. У другим случајевима долази до недостатка активности на сузбијању неформалне економије, нпр. у случајевима потпуно нерегистрованих предузећа и радњи.

Графикон 12. У ком степену се слажете са тврдњом „нејасно дефинисане надлежности инспекција рада на ентитетском и локалном нивоу представљају велики проблем“?

Извор: Истраживање УУПРС

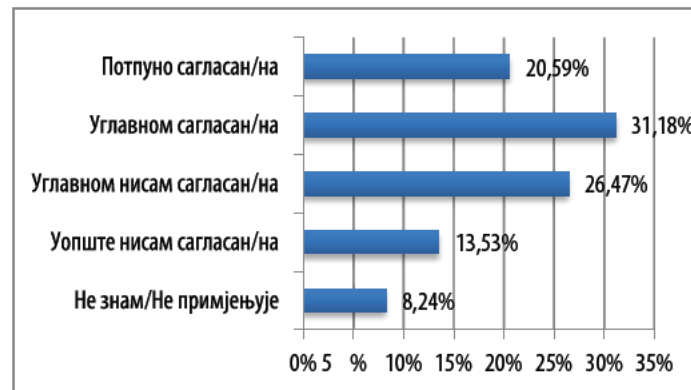
Здравље и заштита на раду

Основни циљ регулативе у области здравља и заштите на раду јесте да осигура безбједност на раду и заштиту здравља и радне способности радника. Међутим, уколико

је ова регулатива превише компликована, онда она може стимулисати њено избегавање кроз пословање у неформалној економији. Према томе, овдје се ради о спајању два циља у један: осигурати сигуран и здрав рад на сваком радном мјесту на што једноставнији и лакши начин. Основни документ у овој области у Републици Српској је Закон о заштити на раду^[16], уз који постоје 22 подзаконска акта, што све заједно представља значајан, али и веома обиман регулаторни садржај. Поједини елементи ове регулативе су у неким случајевима проузроковали знатно повећање трошкова пословања. Нпр. послодавци у овом контексту често наводе обавезу периодичне израде акта о процјени ризика за свако радно мјесто. Треба напоменути и да је за обављање послова заштите и здравља на раду неопходна лиценца коју издаје министар рада и борачко-инвалидске заштите.

Од укупног броја испитаних послодаваца, 31,18% је било углавном сагласно, а 20,59% потпуно сагласно са тврдњом да су законски стандарди и процедуре у вези са здрављем и сигурношћу на радном мјесту у Републици Српској превише захтјевни и тиме стимулишу постојање неформалне економије. Са друге стране, постоји незанемарљив број послодаваца који углавном нису сагласни (26,47%) или нису уопште сагласни са истом тврдњом (13,53%). Ово упућује на претпоставку да ставови послодаваца о овом питању варирају у зависности од различитих фактора, као што су врста дјелатности или величина економске јединице. Нпр. вјероватно је испуњење свих услова прописаних регулативом у области заштите и здравља на раду за производно предузеће са великим бројем запослених много захтјевније него за мало предузеће из услужног сектора.

Графикон 13. У ком степену се слажете са тврдњом „законски стандарди и процедуре у вези са здрављем и сигурношћу на радном мјесту у Републици Српској су превише захтјевни и тиме стимулишу постојање неформалне економије“?

Извор: Истраживање УУПРС

[16] "Службени гласник Републике Српске" број 01/08 и 13/10.

Основни налази

Законско и регулаторно окружење за пословање у Републици Српској је још увијек неповољно и стимулише постојање неформалне економије. Извјештај Doing Business Свјетске банке за 2015. годину је по лакоћи пословања рангирао БиХ на 107. мјесто, најлошије од свих европских земаља. Изузетно велике варијације између позиција у 10 различитих области које овај извјештај посматра указују да до сада нисмо имали свеобухватан приступ у спровођењу реформи регулаторног окружења за пословање.

Анкетирани послодавци су као главни узрок неформалне економије у Републици Српској идентификовали високе пореске, фискалне и парафискалне намете. У споменutom извјештају Doing Business, БиХ је рангирана на 151. мјесто у области плаћања пореза, што представља претпосљедње мјесто међу свим земљама из Европе.

Послодавци су били веома сагласни у ставу да унутар цјелокупног пореског система високо опорезивање рада има највећи утицај на стварање неформалне економије. Тренутна висина пореског оптерећења просјечне плате је виша од просјека у OECD земљама. Због високих пореских обавеза на исплаћену плату, послодавци често одлучују да не пријаве запослене раднике или да им један дио плате исплате „на руке“. Анкетирани послодавци су имали став да пореско оптерећење рада треба значајно снижити. Сви најважнији документи који се баве економском политиком у Републици Српској у наредном периоду, такође, истичу значај

нижег опорезивања рада за ревитализацију економије и стимулисање запошљавања. Што се тиче ПДВ-а, нелојална конкуренција која послује изван ПДВ система и рок за плаћање фактурисаног ПДВ-а су препознати као елементи овог система који најјаче стимулишу неформалну економију.

У радном законодавству, анкетирани послодавци су оцијенили да сљедеће компоненте радног законодавства имају највећи утицај на постојање неформалне економије: трошкови боловања и породилског одсуства које сноси послодавац и отказ уговора о раду. Економска политика Владе Републике Српске за 2015. годину и Реформска агенда за БиХ 2015-2018 предвиђају доношење новог закона о раду ради повећања флексибилности на тржишту рада. Пуно учешће социјалних партнера је неопходно да би био сачињен квалитетан одговор на неформалну економију у једном друштву.

Ово истраживање указује и на озбиљне проблеме у функционисању инспекција рада, што за резултат има стварање нелојалне конкуренције. Посебно се истичу недовољне контроле нерегистрованих актера на тржишту, рад инспектора под политичким утицајем и преклапања надлежности инспекција са ентитетског и локалног нивоа.

Послодавци су имали релативно подијељена мишљења о томе колико постојећа регулатива у области здравља и заштите на раду стимулише неформалну економију. Наша претпоставка је да ставови послодаваца варирају у зависности од фактора од којих зависи величина трошка и тежина спровођења ове регулативе, као што су врста дјелатности или број радних мјеста.

2. Конкуренција

Према налазима истраживања BEEPS (Business Environment and Enterprise Performance Survey) које спроводи Европска банка за обнову и развој у сарадњи са Свјетском банком, дјеловање нелојалне конкуренције која послује у зони неформалне економије једна је од три кључне препреке са којима се суочавају послодавци у земљама у транзицији, а за готово трећину њих то је и највећа препрека. Ријеч је о истраживању које се у континуитету спроводи дуже од 15 година у 29 различитих земаља и којим је обухваћено преко 15.000 компанија са пет и више запослених.

Графикон број 14. Проценат предузећа која се суочавају са конкуренцијом из неформалне економије

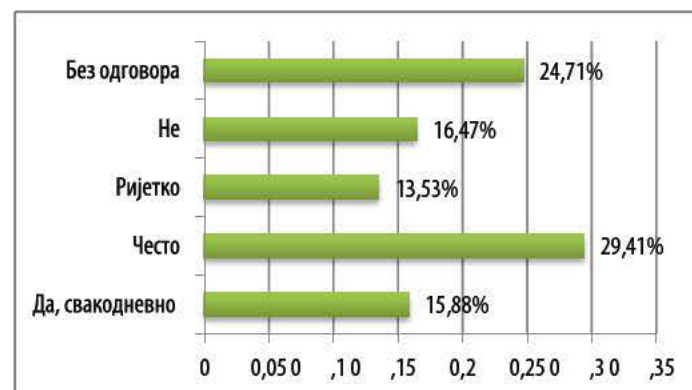
Извор: BEEPS (Business Environment and Enterprise Performance Survey)

Босна и Херцеговина је једна од земаља обухваћена овим истраживањем, гдје је такође констатовано да неформална економија представља велику препреку за пословање домаћих привредних субјеката. Више од 40 одсто анкетираних менаџера предузећа у Босни и Херцеговини је кроз ово истраживање навело да се суочава са конкуренцијом која послује у сфери неформалне економије.

Посматрано у регионалном контексту слична ситуација је и у Хрватској и Србији, с тим да је у Србији направљен одређени помак у односу на претходно истраживање које је рађено 2010. године. Још већи помак је направљен у Македонији, гдје је у претходном истраживању више од 70 одсто анкетираних менаџера навело да има проблем са нелојалном конкуренцијом која послује у сфери неформалне економије.

Податке добијене истраживањем ЕБРД-а и Свјетске банке готово у потпуности потврђују и резултати анкетног истраживања спроведеног од стране УУПРС-а у Републици Српској.

Графикон број 15. Да ли се Ваше привредно друштво суочава са нелојалном конкуренцијом због пословних субјеката који послују у зони неформалне (сиве) економије?

Извор: Истраживање УУПРС

Из података добијених овим истраживањем видљиво је да више од 45 одсто предузећа у Републици Српској готово свакодневно или често трпи штету због постојања нелојалне конкуренције која послује у зони неформалне економије.

Графикон број 16. Негативне посљедице сиве економије на пословање Вашег предузећа?

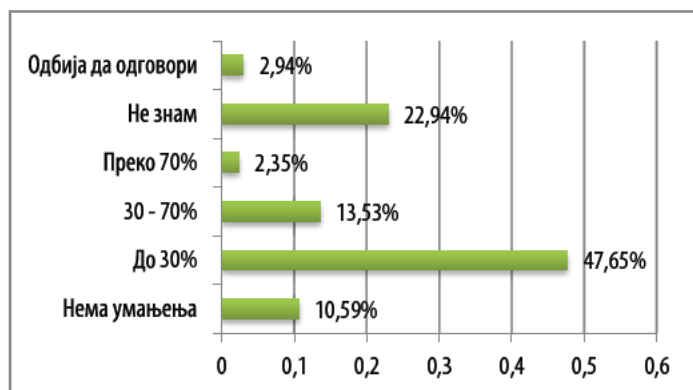

Извор: Истраживање УУПРС

Према њиховом мишљењу, штета коју трпе због неформалне економије највише се манифестује у томе што су принуђени да обарају цијене својих производа и услуга због нелојалне конкуренције, те немају могућност улагања у технолошки развој и запошљавање нових радника.

Негативне посљедице које осјећају послодавци тешко је прецизно квантификовати и документовати. Ипак, већина анкетираних процјењује да су им годишњи приходи умањени најмање за 30% због нелојалне конкуренције и пословања конкурентских фирми у сфери сиве економије.

Графикон број 17. Можете ли процијенити колико су годишњи приходи Вашег привредног друштва умањени због активности предузећа која послују у сивој зони?

Извор: Истраживање УУПРС

Интересантно је примјетити да су слични подаци добијени и кроз примарно истраживање међу послодавцима и привредним субјектима у Федерацији БиХ које је спроведено у истом периоду. Више од 45 одсто испитаника је навело да се свакодневно или често суочава са конкуренцијом из неформалне економије. Такође, већина сматра како су им укупни годишњи приходи умањени најмање за 30% због конкуренције која послује у сфери неформалне економије.

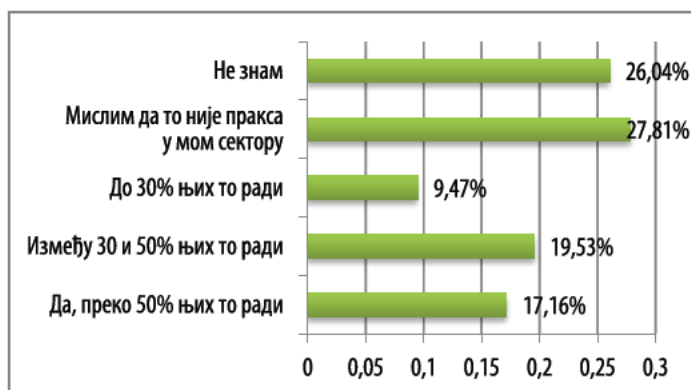
Плате

Када говоримо о пословању у сфери неформалне економије, онда је обично ријеч о неколико типичних појава: пословање у дјелатности за коју фирма није регистрована или продаја производа и услуга без дозволе, непријављивање промета, непријављивање радника, исплата дијела плате радницима у коверти ради умањења основице за порезе и доприносе, непријављивање робе код увоза и слично. Послодавци у Републици Српској сматрају како све ове појаве нису подједнако заступљене, односно, како је пракса непријављивања радника или непријављивања пуне плате чешћа у односу на, примјера ради, неприказивање стварне цијене роба и услуга.

Ове појаве, наравно, нису ни подједнако типичне за све секторе. Постоје различити облици дјеловања у зони неформалне економије, ако се посматра дјелатност

грађевинарства, трговине или угоститељства. Истраживање УУПРС показује да више од 45 одсто анкетираних сматра како постоји пракса исплаћивања плате у коверти у њиховом сектору, док 17 одсто анкетираних сматра како чак више од половине њихових конкурената то ради.

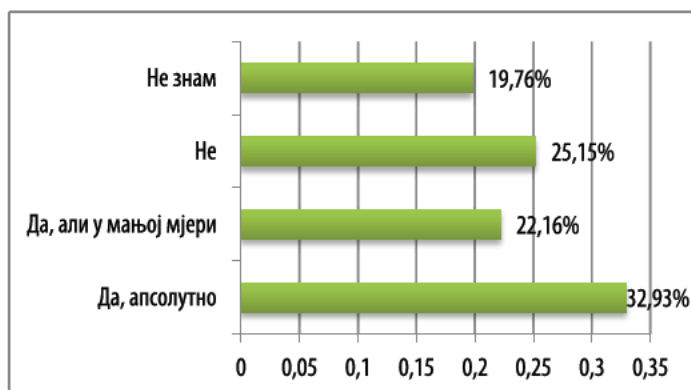
Графикон 18. Сматрате ли да у Вашем сектору постоји пракса да се дио плате радницима исплаћује „на црно“ (у готовини) и колики је, по Вашем мишљењу, проценат оних који исплаћују плате на такав начин?

Извор: Истраживање УУПРС

Јасно је да овакав начин пословања угрожава конкурентску позицију оних који пријављују раднике и исплаћују плате у пуном износу. У зависности од дјелатности, величине предузећа и позиције на тржишту, овај појавни облик неформалне економије предузећа осјећају у већој или мањој мјери. Четвртина анкетираних тако сматра да њихова конкурентска позиција уопште није угрожена због праксе непријављивања рада, а готово је подједнак проценат и оних који сматрају да утицај постоји, али само у мањој мјери. С друге стране, више од 30 одсто анкетираних сматра да пракса непријављивања радника и неисплаћивање пуне плате апсолутно угрожава њихову позицију на тржишту.

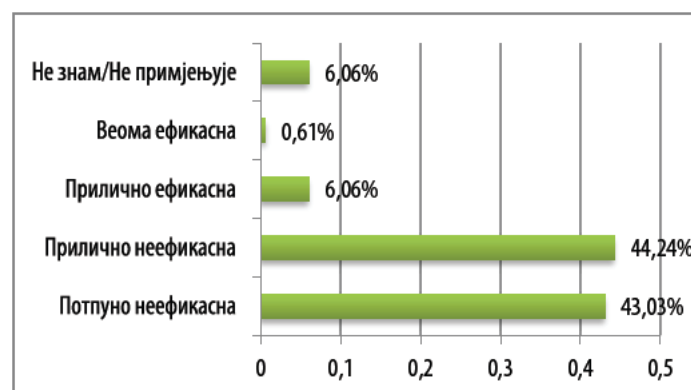
Графикон 19. Сматрате ли да је Ваша конкурентска позиција угрожена тиме што у Вашем сектору постоји пракса непријављивања пуне плате?

Извор: Истраживање УУПРС

Из наведеног можемо закључити да је негативан утицај неформалне економије на конкурентску позицију домаћих предузећа вишеструк, а да је непријављени рад један од његових типичних облика. У таквим околностима улога државе у сузбијању сиве економије је пресудна. Кроз остала поглавља овог документа много је ријечи о томе колико је важна ефикасност, транспарентност и досљедност јавне управе у спроведби законског оквира, те колико је битан рад контролних и правосудних институција у циљу стицања повјерења пословне заједнице у институције система. Нажалост, послодавци обухваћени истраживањем УУПРС-а не вјерују много у успјех досадашњих напора јавних институција у Републици Српској ка елиминисању негативних утицаја сиве економије и борби против нелојалне конкуренције. Чак 87 одсто анкетираних сматра да су постојећа законска рјешења у примјени против нелојалне конкуренције неефикасна.

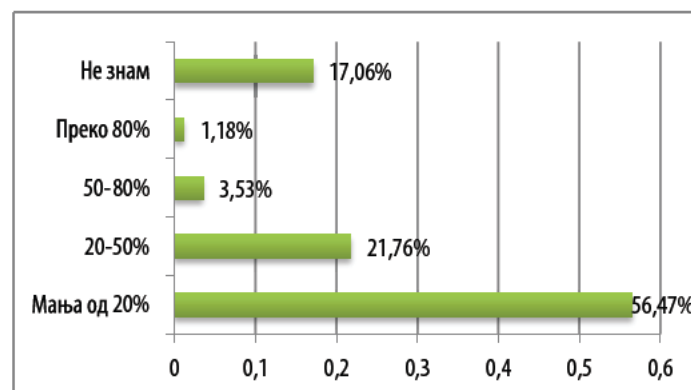
Графикон 20. Колико су, по Вама, ефикасна законска рјешења у примјени против нелојалне конкуренције?

Извор: Истраживање УУПРС

Поред тога, повјерење у рад контролних органа који треба да санкционишу појаву нелојалне конкуренције је веома ниско.

Графикон 21. Вјероватноћа да ће предузеће које послује у сивој зони бити откривено и кажњено

Извор: Истраживање УУПРС

Већина анкетираних сматра како постоји мала вјероватноћа да ће оно предузеће које послује у сивој зони бити откривено и кажњено. Ти подаци се уклапају у општу слику неповјерења у рад владиних институција, о чему ће бити више ријечи у поглављу које се односи на добро управљање и владавину права. Поред тога, овдје је важно нагласити како неповјерење у рад јавних институција рађа истовремено и атмосферу општег неповјерења на домаћем тржишту, доприноси слабој етичности предузећа у пословању и ниском пореском моралу. Упоредни подаци из истраживања које оцјењује владавину права и етичност пословања предузећа у Аустрији, БиХ, Хрватској, Македонији и Србији то на неки начин потврђују.

Графикон 22. Владавина права и етичност компанија у пословању

Global Competitiveness Report 2010/11 u (WGI) - World Bank, 2013

Основни налази

Нелојална конкуренција која послује у зони неформалне економије једна је од три кључне препреке са којима се суочавају послодавци у Босни и Херцеговини. Више од 40 одсто анкетираних послодаваца и предузећа, и у Републици Српској и у Федерацији БиХ, кроз примарно истраживање је навело да се суочава са овим проблемом.

Штете које предузећа у Републици Српској трпе због неформалне економије су многоструке. Због нелојалне конкуренције предузећа су принуђена да обарају цијене својих производа и услуга, немају могућност улагања у технолошки развој, теже се одлучују на запошљавање нових радника, губе углед код потрошача, снижавају се стандарди квалитета, преовладава нестручност, итд. С друге стране, као најчешће појавне облике неформалне економије које нелојална конкуренција користи као конкурентску предност наводе рад на црно и непријављивање пуних плата, обављање дјелатности без дозволе, непријављивање промета и продају без рачуна. Дјеловање нелојалне конкуренције је посебно карактеристично за оне секторе са ниском продуктивношћу

и високим учешћем трошкова радне снаге, али и генерално за економију у цјелини.

Графикон 23. Степен сложености производног процеса (1 = радно интензивна производња; 7 = технолошки напредна производња)

Извор: Global Competitiveness Report 2010/11

При томе је пракса непријављивања радника или пуне плате посебно раширена појава, нарочито код оних који се баве самосталном дјелатношћу те микро и малих предузећа. У условима слабе куповне моћи на домаћем тржишту и општег неповјерења у институције система дјелују искривљени мотиви, па су предузећа (посебно мала предузећа и предузетници) принуђена да се за купце боре ниском цијеном на уштрб квалитета производа и услуга. То их тјера да своју конкурентност бране ниским трошковима рада, па раднике или не пријављују, или их пријављују на ниже плате од стварних, а остатак исплаћују у коверти како би умањили основицу за порезе и доприносе. Према подацима Пореске управе РС и Фонда за пензијско-инвалидско осигурање РС за 2015. годину, чак 47,52% оних који се баве самосталном дјелатношћу је пријављено на минималну плату и на ту плату уплаћује порезе и доприносе. Такође, ако посматрамо износ просјечне плате на основу уплаћених доприноса за пензијско-инвалидско осигурање, онда можемо примјетити да је просјечна плата оних који се баве самосталном дјелатношћу износила 463,84 КМ наспрам 1.077,08 КМ оних којих раде у акционарским друштвима (облик организовања типичан за средња и велика предузећа). То додатно илуструје притисак којем су изложени привредни субјекти у РС, посебно мали предузетници. Држава, нажалост, својим дјеловањем не успијева да поправи ситуацију. Напротив, додатним наметима, а посебно наметима на рад, продубљује ионако велики јаз између стопе пореза на добит (10%) и пореза и доприноса на плате (преко 60% на просјечну нето плату у РС), што стимулише предузетнике и власнике малих предузећа да разлику плата исплаћују у готовини из задржане добити. У комбинацији са осталим неповољним факторима који спречавају фер тржишну утакмицу, то само убрзава кретање дуж негативне спирале, гдје су први на удару јавни фондови, а дугорочно сви.

3. Финансирање

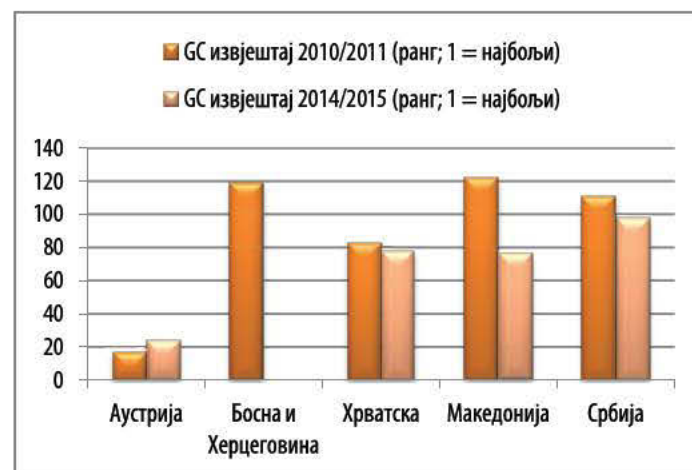
Познато је да уређеност финансијског тржишта игра значајну улогу у стварању повољног пословног амбијента за предузећа. Ефикасан финансијски систем алоцира средства грађана, јавних институција као и средства која долазе из иностранства према привреди и пословним субјектима који их најпродуктивније користе. Тако средства бивају усмјерена на оне предузетничке или инвестиционе пројекте од којих очекујемо највише стопе приноса и поврата уложених средстава. Добро функционисање финансијског тржишта је пресудно за раст и развој домаћих привредних субјеката, њихову продуктивност и конкурентност. Напредне економије због тога развијају софистицирана и напредна финансијска тржишта која су у стању осигурати да капитал буде брзо доступан за улагања у приватни сектор, подстичући тако њихов раст и развој. При томе су важне претпоставке за успјешно дјеловање домаћег финансијског тржишта развијено тржиште капитала и поуздан и транспарентан банкарски сектор.

Приступ изворима финансирања

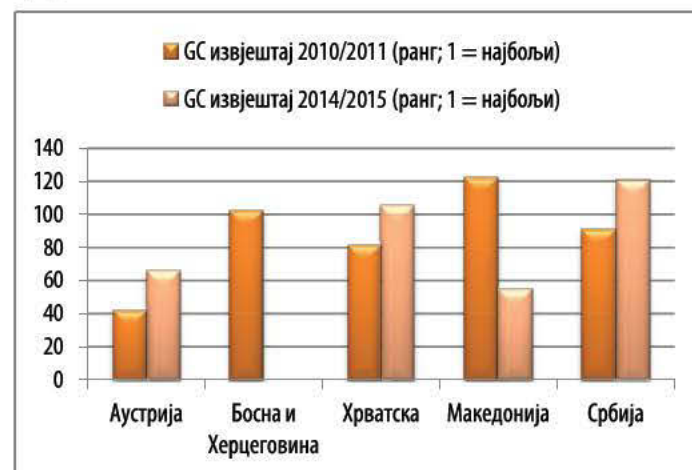
Банкарски сектор у РС и БиХ је према бројним домаћим и међународним анализама оцијењен као поуздан, а начин на који је уређен спомињан је и као један од бољих примјера у БиХ. Извјештаји надлежних агенција за банкарство, такође, наводе да је, укупно гледано, банкарски сектор и у Републици Српској и у Федерацији БиХ стабилан. Међутим, ако посматрамо улогу банкарског сектора у креирању повољног амбијента и стварању услова за раст и развој домаћих привредних субјеката онда ствари не стоје баш тако добро. Према упоредним показатељима Глобалног извјештаја

о конкурентности, који објављује Свјетски економски форум, Босна и Херцеговина је веома лоше рангирана када посматрамо доступност финансијских услуга за предузећа, као и степен лакоће у којем предузећа добијају кредите.

Графикон 24: Доступности финансијских услуга

Графикон 25: Лакоћа добијања кредита за привредне субјекте

Извор: WEF - Global Competitiveness Report (2010/11 - 2014/15)

То дијелом потврђују и извјештаји надлежних институција за сектор банкарства, гдје можемо примијетити да су кредитни пласмани привредним субјектима у РС и ФБиХ у благом паду у односу на укупну структуру пласмана. На основу извјештаја Агенције за банкарство РС, учешће кредитних пласмана приватним предузећима и друштвима је са 44,86 одсто у 2012. години пало на 43,14% у 2013. години, да би такав тренд био настављен и у 2014. години. У исто вријеме расте учешће кредитних пласмана према владиним институцијама, јавним и државним предузећима. Посљедица је то генералног опредјељења банака да на уштрб привреде више улажу у јавни сектор, гдје су процијењени мањи ризици. На другој страни, примјетан је константан раст депозита и штедних рачуна физичких и правних лица код банака.

Графикон 26. Структура укупних кредитних пласмана у Републици Српској у 2012. и 2013. години

Извор: Агенција за банкарство Републике Српске, калкулације аутора

Поред тога, за разлику од банака које у одређеној мјери ипак имају могућност избора у доношењу одлуке гдје ће пласирати кредитна средства, предузећа у Републици Српској и БиХ су при тражењу екстерних извора финансирања још увијек доминантно ослоњена на банкарски сектор. Показатељи Свјетске банке о проценту фирми које користе банкарске кредите, а који су засновани на анкетном истраживању, указују на то да су предузетници и привредни субјекти у БиХ знатно више окренути банкама приликом финансирања инвестиција или потреба за обртним капиталом у односу на фирме у окружењу.

Надаље, упркос чињеници да у банкарском сектору постоји значајна конкуренција (на тржишту Републике Српске тренутно дјелује девет банака са сједиштем у РС и седам банака из ФБиХ), то није донијело посебну корист пословним субјектима, поготово не када је ријеч о трошковима

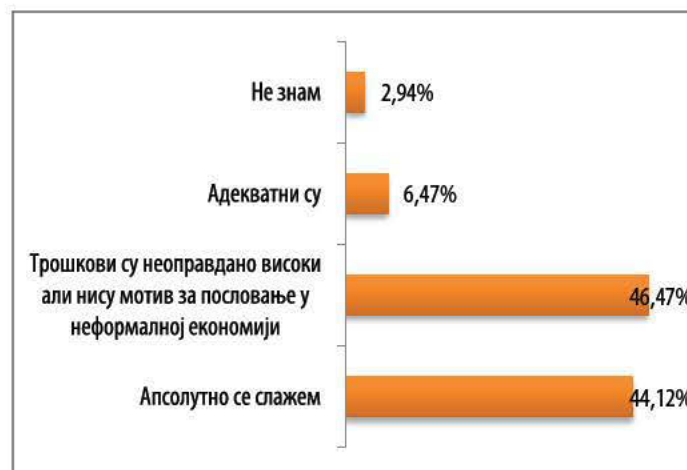
Табела број 2: Истраживање Свјетске банке о проценту фирми које користе банкарске кредите

	БиХ	ХРВ	МКД	СРБ
Проценат анкетираних фирми које користе банкарске кредите за финансирање обртног капитала	47%	38%	38%	38%
Проценат анкетираних фирми које користе банкарске кредите за финансирање инвестиција	38%	27%	21%	27%

Извор: World Bank – World Development Indicators, 2013

банкарских услуга. Већина послодаваца и привредних субјеката анкетираних кроз истраживање УУПРС, њих више од 90 одсто, сматра да су трошкови банкарских услуга неоправдано високи. При томе мисле на трошкове провизија, накнада, издавања гаранција и слично. Дobar дио њих (44 одсто) чак сматра да су високи трошкови банкарских услуга у Републици Српској истовремено и мотив за пословање у неформалној економији, гдје предузећа и предузетници настоје да што мање промета обављају преко трансакционих рачуна како не би били изложени високим трошковима банкарских услуга.

Графикон 27. Слажете ли се са тврдњом да су трошкови банкарских услуга у Републици Српској неоправдано високи и да представљају мотив за пословање у неформалној економији?

Извор: Истраживање УУПРС

Један од основних разлога због којих је то тако јесте чињеница да су алтернативни извори финансирања за предузећа у БиХ прилично неразвијени, па су при тражењу екстерних извора финансирања предузећа упућена претежно на банке. То, уосталом, потврђују наведени показатељи из

Извјештаја о глобалној конкурентности Свјетског економског форума, по којима је БиХ била лошије рангирана у односу на друге посматране земље када је у питању доступност фондова ризичног капитала.

Графикон 28. Доступност фондова ризичног капитала

Извор: WEF - Global Competitiveness Report (2010/11 - 2014/15)

Ови подаци тим више добијају на значају због тога што су алтернативни извори финансирања кроз тзв. seed фондове, venture capital фондове, мреже пословних анђела и друге, по правилу више окренути ка младим компанијама, почетницима у бизнису и онима који нису формално регистровани или немају кредитну историју да би били прихватљиви за банке. Фондови ризичног капитала нарочито су наклоњени секторима са високим потенцијалом раста и продуктивности попут ИТ услуга, развоја софтвера и сл. Истовремено, на домаћем тржишту често се дешава да управо они који почињу бизнис у тим секторима, период инкубације проводе послујући у зони неформалне економије.

Они који се баве мање продуктивним дјелатностима и дјелују у секторима типичним за неформалну економију, попут трговине, угоститељства, пољопривреде, услужних дјелатности, грађевинарства и слично, због немогућности да испуне строге услове банака за добијање кредита, упућени су на друге финансијске организације, тачније микрокредитна друштва и фондације. Циљна група ових организација су углавном мали предузетници и грађани са нижим приходима, јер они по правилу теже добијају кредите од банака због тога што нису у могућности обезбиједити захтјевану документацију и испунити строжије услове колатерала. Међутим, услови по којима се задужују код микрокредитних организација су неповољнији у односу на банкарске кредите па је тако просјечна пондерисана ефективна каматна стопа на годишњем нивоу за кредите ових организација износила

преко 21%!^[17] Евидентно је да је овдје ријеч о изворима финансирања који не омогућавају значајнији раст и развој за предузетнике и привредне субјекте и на тај начин дестимулишу искорак из неформалне у формалну економију.

Коначно, још један од облика финансирања привредних субјеката у РС односи се на неформалне изворе који су потпуно у сфери сиве економије, било да је ријеч о неевидентираним дознакама из иностранства, новчаним улозима родбине, пријатеља или другим, понекад и нелегалним финансијским аранжманима. Истраживање УУПРС-а показује да петина анкетираних предузетника и пословних субјеката из Републике Српске сматра да је то честа појава у њиховој бранши, док 23 одсто њих сматра да таква пракса постоји, али да није тако честа.

Графикон 29. Сматрате ли да у Вашој бранши постоји пракса финансирања пословних активности из неформалних и/или нелегалних извора?

Извор: Истраживање УУПРС

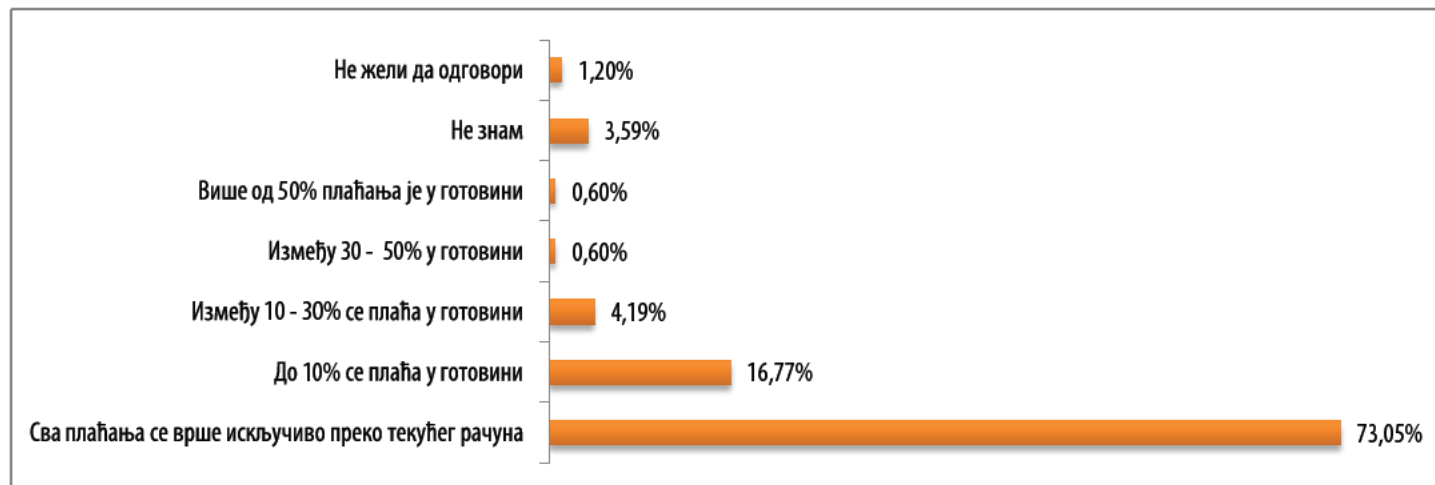
Финансирање неформалне економије

Други важан аспект који желимо посматрати у оквиру овог поглавља је начин на који предузећа и пословни субјекти финансирају активности у сфери неформалне економије. Имајући у виду да је ријеч о оним активностима које нису у потпуности обухваћене законским оквиром нити формално евидентирани, готовину сматрамо "погонским горивом сиве економије" (Schneider, F) због тога што је тешко остварити увид у њене токове^[18]. Готовинске трансакције на одређени

[17] Извјештај о стању у банкарском систему Републике Српске за период 01.01.2013 – 31.12.2013, просјечна пондерисана каматна стопа МКО са сједиштем у РС износила је 21,33%, а оних са сједиштем у ФБИХ 26,5%.

[18] Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries, Friedrich Schneider, 2013

Графикон 30. Можете ли процијенити који проценат плаћања се у Вашем предузећу обавља преко текућег рачуна, а који у готовини?

Извор: Истраживање УУПРС

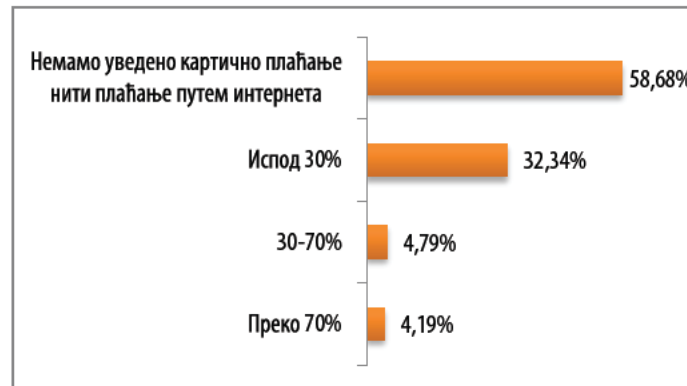
начин отварају врата и олакшавају приступ зони неформалне економије. Сектори и дјелатности гдје готовина преовладава као облик плаћања (попут трговине, угоститељства, пољопривреде и услужних дјелатности) истовремено су препознатљиви и по значајном удјелу у неформалној економији. То значи да, што је мање трансакција које се обављају у готовини, то је ужи простор за сиву економију. Истраживање о сивој економији у земљама Европске уније, које је водио један од водећих експерата за ову област проф. Шнајдер, документује снажну корелацију између броја електронских трансакција у једној земљи са обимом сиве економије. Тако, на примјер, земље са високим учешћем електронског плаћања у свим обављеним трансакцијама имају значајно мањи удио сиве економије у БДП-у у односу на земље гдје систем електронског плаћања није тако развијен. Проф. Шнајдер иде корак даље па у свом истраживању тврди да се повећањем обима електронских плаћања за 10% у периоду од четири године може смањити сива економија за неких 5%.

У том контексту занимљиво је осврнути се на податке који су прикупљени анкетним истраживањем и који говоре о проценту плаћања који се одвија готовински, те картичног плаћања или плаћања путем Интернет сервиса. Значајна већина анкетираних послодаваца и привредних субјеката, њих више од 70 одсто, наводи да се сва плаћања код њих искључиво врше преко текућег/трансакционог рачуна, док је мање од 1 одсто оних гдје преовладава плаћање у готовини.

У одређеном смислу ови одговори су и рефлексција структуре узорка гдје преовладавају предузећа која се не баве малопродајом и на тај начин немају директног додира

с готовином. Друго питање говори о томе да ли анкетирани привредни субјекти имају уведено картично плаћање или плаћање путем Интернета, те који проценат промета се реализује на такав начин.

Графикон 31. Уколико Ваши купци имају могућност картичног плаћања (плаћања путем кредитне или дебитне картице), или плаћања путем Интернета, који проценат прихода бива наплаћен на овај начин?

Извор: Истраживање УУПРС

На основу добијених одговора можемо закључити да више од 90 одсто анкетираних уопште нема уведено могућност картичног плаћања, или ако је има, на тај се начин реализује мање од 30 одсто промета. Када је картично пословање у питању, оно што ипак охрабрује јесу подаци Централне банке БиХ за 2013. годину на макро нивоу, који указују на позитиван тренд када је у питању безготовинско плаћање и картичарство. Према тим подацима, на POS терминалима у БиХ реализовано је 2,27 милијарди КМ или 32% од укупне вриједности свих трансакција обављених картицама.^[19] То је побољшање у односу на све раније периоде, укључујући

[19] Трансакције обављене посредством АТМ или POS уређаја.

и 2012. године, када је учешће трансакција путем POS терминала износило 27%.

Основни налази

Иако би олакшан приступ изворима финансирања за предузећа која послују у зони формалне економије требало да буду њихова конкурентска предност, у Босни и Херцеговини и Републици Српској та предност је релативна. Непостојање алтернативних извора финансирања, неразвијено тржиште капитала и опредјељеност банака да више кредитирају јавни сектор и становништво на уштрб привреде утичу на то да је Босна и Херцеговина веома лоше рангирана у поређењу са другим земљама када посматрамо доступност финансијских услуга за предузећа, као и степен лакоће у којем предузећа добијају кредите. Ограничена доступност финансијских услуга и ригорозни услови за добијање кредита у условима када предузећа немају других извора екстерног финансирања сем комерцијалних банака, спутавају њихове могућности за снажнији раст и развој. Без новца за улагање у нове технологије и додатно запошљавање, њихова продуктивност стагнира а конкурентска позиција слаби, што их води у још неповољнији положај наспрам могућности да добију кредит од банака. Предузећа су на тај начин присиљена да траже унутрашње резерве за финансирање пословних активности које често проналазе у зони неформалне економије и то кроз уштеде на трошковима радне снаге и различите облике пореске евазије. У свјетлу неформалне економије посебан проблем представља и недостатак инструмената финансијске

подршке за мале компаније, као и за почетнике у бизнису који већ раде, али нису регистровани. Без адекватне финансијске подршке они који послују у тзв. “сивој зони” немају других могућности него да ту и остану. Тиме избјегавају и релативно високе трошкове банкарских услуга, што је само један од ограничавајућих фактора за пословање у сфери формалне економије.

Сходно наведеном, рјешења за сузбијање сиве економије треба тражити, прије свега, у изградњи робуснијег и ефикаснијег финансијског система, гдје ће се, поред традиционалних (банкарских), развијати и други извори финансирања за домаћа предузећа и предузетнике. Ти извори, сем наслова и декларативне намјене, за мале предузетнике и почетнике у бизнису треба да садрже и услове који њима омогућавају развој бизниса и прелазак из сиве зоне у формалну економију. За оне који тек размишљају о предузетничким подухватима или се баве високопродуктивним дјелатностима, али нису регистровани, треба развијати системе подршке кроз фондове ризичног капитала попут seed фондова, venture capital фондова, crowd-funding платформи и слично.

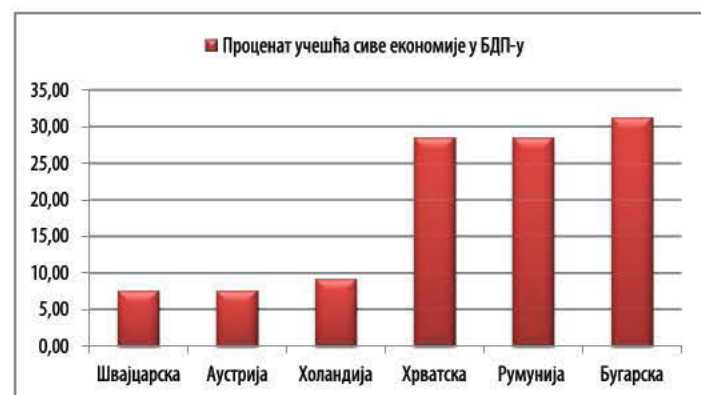
Коначно, имајући у виду позитивну корелацију између обима електронских трансакција и смањења сиве економије, треба наставити позитиван тренд, те и даље радити на промоцији безготовинског плаћања у малопродаји, а посебно у секторима са традиционално израженом склоношћу ка неформалној економији, попут трговине, угоститељства и услужних дјелатности.

4. Добро управљање и владавина права

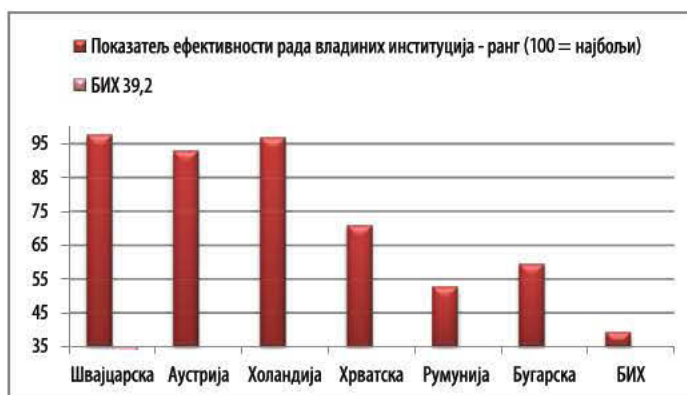
Начин на који јавне институције обављају свој посао, те степен повјерења у њих значајно утичу на одлуку и одређеност привредних субјеката да послују у подручју формалне или неформалне економије (Aghion, 2010; Torgler и Schneider, 2007; Johnson, 1999; Lackó, 2006; Kuehn, 2010). То значи да постоји снажна корелација између степена повјерења у рад јавних институција и учешћа сиве економије у БДП-у једне земље. Земље са најнижим удјелом сиве економије у БДП-у истовремено одликују добри показатељи ефективности и ефикасности рада владиних институција и *vice versa*. Графици испод илустрирају ту везу поредећи земље чланице Европске уније са највишим и најнижим удјелом сиве економије у БДП-у према показатељима ефективности рада јавних институција.

Графикон 32. Земље чланице ЕУ са највишим и најнижим учешћем сиве економије у БДП-у, 2013^[20]

Извор: *Worldwide Governance Indicators (WGI) - World Bank, 2013.*

Графикон број 33. Збирни показатељ ефективности рада владиних институција

Извор: *Worldwide Governance Indicators (WGI) - World Bank, 2013.*

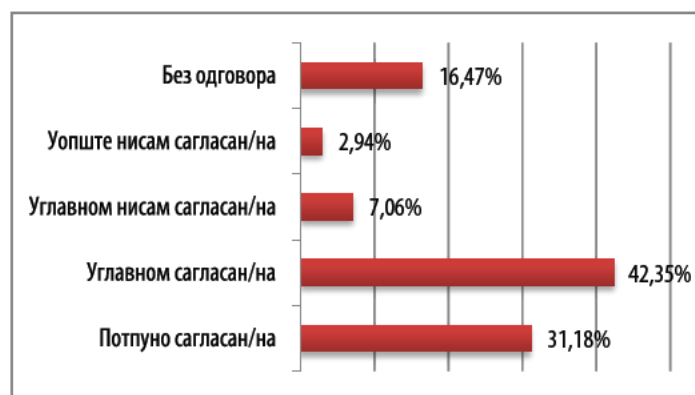
При томе, када говоримо о индексу ефективности рада јавних институција, треба имати на уму то како пословна заједница и јавност доживљавају квалитет услуга које пружају држава/јавне институције, мјеру у којој је њихово пружање независно од политичких утицаја, квалитет доношења и спровођења јавних политика, као и у којој мјери је могуће вјеровати држави да спроводи такве политике. Ријеч је, дакле, о низу показатеља из више различитих извора који се по методологији Свјетске банке компилирају у агрегатни индекс. Свакако да поред наведених постоји још низ других фактора који утичу на перцепцију о квалитету јавних служби и повјерења у њихов рад. У наставку текста, предмет посебне пажње ће бити оне области у раду јавних служби које могу представљати директне подстицаје за сиву економију. То су, прије свега, склоност јавних службеника ка узимању мита, те јавна потрошња и поступак јавне набавке.

[20] Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries, Friedrich Schneider, 2013

Мито

Склоност јавних службеника ка узимању мита и нетранспарентност у јавној потрошњи и спровођењу поступака јавне набавке, директан суподстицај послодавцима у Босни и Херцеговини и Републици Српској да послују у зони неформалне економије. Примарно истраживање, које је спроведено међу послодавцима из Републике Српске од стране УУПРС, говори томе у прилог. Више од 70 одсто испитаника сагласно је са тврдњом да висока подложност надзорних органа подмићивању омогућује постојање разних облика неформалне економије у Републици Српској.

Графикон 34. До ког степена сте сагласни са тврдњом „висока подложност надзорних органа подмићивању омогућује постојање разних облика неформалне економије у Републици Српској“?

Извор: Истраживање УУПРС

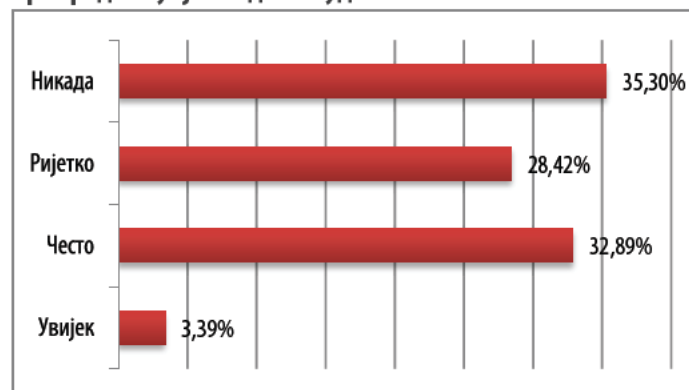
Такође, већина испитаника наводи да службеници јавних институција, приликом обављања контрола из своје надлежности, врше директан или индиректан притисак на привредне субјекте да понуде мито.

Табела 3. Колико често службеници сљедећих институција врше директан или индиректан притисак на привредне субјекте да понуде мито?

	Пореска управа РС	УИО	Републички инспекторат	Градска или општинска инспекција	Полиција
Увијек	2,41%	1,21%	1,20%	2,41%	3,97%
Често	19,88%	13,33%	16,87%	23,49%	33,77%
Ријетко	16,87%	20,00%	19,88%	15,06%	17,22%
Никада	20,48%	24,24%	19,28%	22,89%	25,17%
Не знам/не жели да одговори	40,36%	41,21%	42,77%	36,14%	19,87%

Извор: Истраживање УУПРС

Графикон 35. Колико често службеници јавних институција, приликом обављања контрола из своје надлежности, врше директан или индиректан притисак на привредне субјекте да понуде мито?

Извор: Истраживање УУПРС

Ако упоредимо и анализирамо добијене одговоре на претходно питање по институцијама које врше надзор привредних субјеката, онда можемо уочити релативно висок проценат испитаника који нису жељели да дају одговор на ово питање, што је само по себи индикативно, ако посматрамо у контексту повјерења у рад јавних служби.

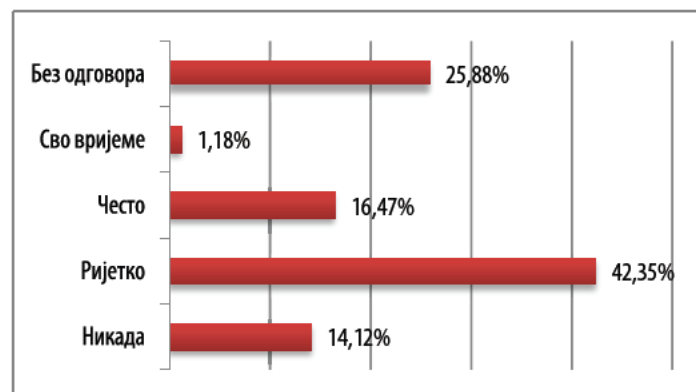
Податке добијене анкетним истраживањем међу послодавцима у РС потврђују и други слични извјештаји и истраживања рађена у БиХ. Канцеларија Уједињених нација за дрогу и криминал (UNODC) је тако 2013. године објавила извјештај о утицају мита и криминала на приватна предузећа у БиХ на основу истраживања којим је било обухваћено готово 2.000 приватних предузећа из БиХ. Извјештај, између осталог, констатује да значајан број предузећа плаћа мито јавним службеницима и то више пута током године, при чему је учесталост давања мита већа у Федерацији БиХ у односу на Републику Српску. Јавни службеници с највишим ризиком подмићивања, приликом пословања с предузећима, органи су здравствених установа, полицијски службеници, цариници те судије и тужиоци. Такође,

присутност подмићивања је значајно већа код малих (10 до 49 запослених) предузећа него код микро, средњих или великих предузећа. У извјештају се констатује да је најчешћа сврха плаћања мита “убрзати пословне процедуре” (29,1% свих плаћања мита), “омогућити окончање процедуре” (17,4%) и “осигурати бољи третман” (14,4%). У исто вријеме, у 8,6% случајева мито се даје без конкретне непосредне користи за предузећа која их исплаћују, уз претпоставку да ће ови “подстицаји” у будућим интеракцијама навести јавне службенике да спроводе поступке у интересу предузећа. Ови резултати упечатљиво указују на сљедеће: давање мита које има за циљ да убрза пословне процедуре је примјер и показатељ да административне процедуре у јавном сектору често трају превише дуго. С друге стране, подмићивања која за циљ имају олакшавање окончања административних процедура, остваривање бољег третмана или прибављање информација, показују недостатак професионализма међу јавним службеницима који дјелују ван прописаних стандарда и процедура као и на недостатак транспарентности у јавним институцијама.

Јавна потрошња и набавке

Управо је недостатак транспарентности у раду јавних институција, посебно у поступку провођења јавних набавки нешто на шта послодавци у Републици Српској често указују када је ријеч о повјерењу у рад јавних институција. Анкетно истраживање спроведено међу послодавцима из Републике Српске говори да већина испитаника сматра како посао кроз поступак јавне набавке не могу добити без подмићивања и исплата званичницима одговорним за тендер или другим повезаним лицима.

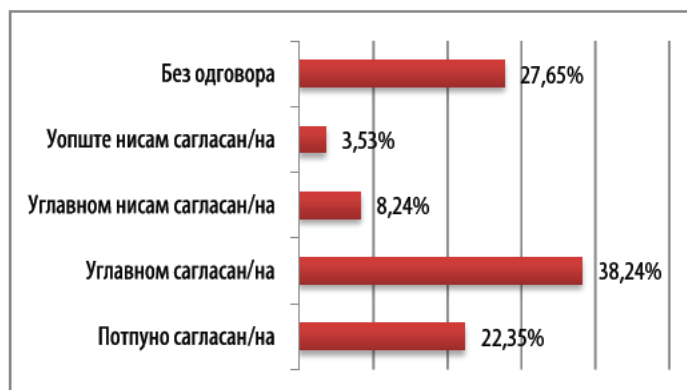
Графикон 36. Колико често јавни тендер може добити најбољи понуђач, а да не врши недопуштене исплате званичницима одговорним за тендер или другим повезаним лицима?

Извор: Истраживање УУПРС

Јасан је и њихов став када је у питању веза са сивом економијом, гдје више од 60 одсто испитаника сматра да постојеће праксе у јавним набавкама доприносе постојању неформалне економије.

Графикон 37. У којој мјери се слажете са тврдњом „постојеће праксе у јавним набавкама у Републици Српској доприносе постојању неформалне економије“?

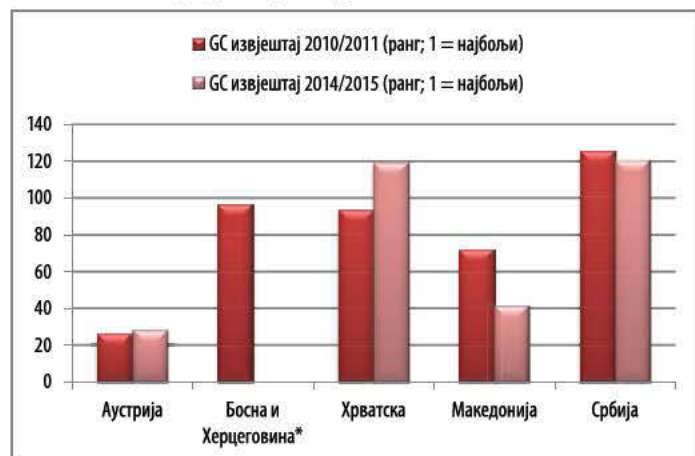

Извор: Истраживање УУПРС

Одговори кроз ово истраживање на релативно малом узорку имају своју потврду и у резултатима истраживања других институција и релевантних међународних организација. Једно од њих је и истраживање Свјетског економског форума о глобалној конкурентности, чији се резултати објављују у годишњим извјештајима (GCR - Global Competitiveness Report). Извјештај о глобалној конкурентности 2014/2015 обухвата преглед конкурентности за 144 економије, чиме даје свеобухватну процјену ове врсте. Садржи детаљан профил сваке економије и табеле са подацима глобалног рангирања са преко 100 индикатора. Један од стубова овог истраживања, за који је развијен сет међународно упоредивих показатеља, је и институционално окружење унутар једне земље, укључујући и ставове представника пословне заједнице о раду јавних институција. Између осталих, показатељи из поменутог истраживања односе се и на степен у којем владини службеници и званичници фаворизују одређене компаније или појединце приликом доношења одлука о јавним политикама или додјеле уговора. Из наредног графика видљиво је да је ријеч о релативно честој појави у БиХ и земљама из непосредног окружења, Србији и Хрватској.

Други занимљив показатељ из овог извјештаја указује на постојање праксе давања мита и нерегуларних плаћања од стране привредних субјеката, било да се ради о пословима увоза или извоза; комуналним услугама; плаћању пореза; добијању уговора и дозвола од стране јавних институција; исходовању повољних судских пресуда. Према показатељу постојања праксе подмићивања и нерегуларног плаћања, Босна и Херцеговина је најгоре рангирана у односу на остале посматране земље.

Графикон 38. Фаворизовање компанија и појединаца од стране владиних службеника приликом доношења јавних политика или додјеле уговора

*Недостају подаци за БиХ за 2014/2015 годину; извор: Global Competitiveness Report (2011-2015)

Графикон 39. Постојање праксе нерегуларног плаћања и подмићивања

*Недостају подаци за БиХ за 2014/15 годину; извор: Global Competitiveness Report (2011 - 2015)

Овдје треба напоменути да је Босна и Херцеговина у међувремену остварила одређени напредак на позицији глобалне конкурентности (са 102. мјеста на позицију 87. у 2013. години), али није уврштена у Извјештај Свјетског економског форума за 2014/2015 због тога што је уочен висок степен неконзистентности података и разматрања добијених резултата у протекле четири године, односно, накнадном провјером је утврђено да неки од показатеља приказаних у извјештају нису били поткријељени кретањима на терену. Због тога су у овом прегледу узети подаци за БиХ из Извјештаја за 2010/2011 као посљедњи валидни.

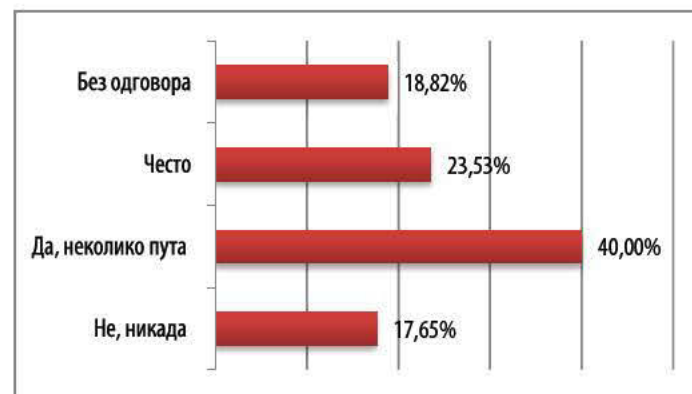
Владавина права

Још један важан аспект стицања повјерења у рад јавних институција јесте владавина права кроз ефикасно

законодавство и његово спровођење. До изражаја ту посебно долази рад контролних и правосудних органа, што је темељ на којем се гради повјерење у институције система. За послодавце је посебно важно да се у оквиру институција система законски оквир досљедно примјењује, а да се судски процеси покренути код привредних судова, колико год је то могуће, брже окончавају. Ефикасни привредни судови улијевају повјерење пословним субјектима да се могу ослонити на њих у случају да, примјера ради, купац не измири своја дуговања или да су им ускраћена нека друга економска права.

Нажалост, послодавци у Републици Српској који су били укључени у примарно истраживање већином наводе негативна искуства, нарочито у погледу селективне примјене закона.

Графикон 40. Да ли сте током пословања имали негативна искуства у погледу селективне или недосљедне примјене закона?

Извор: Истраживање УУПРС

Већина њих се жали да контролни органи у свом раду имају селективан приступ, при чему су поједини послодавци предмет сталних контрола, а други не. Такође, контролним органима се замјера инсистирање на изрицању казни по сваку цијену и одсуство превентивног приступа и мјера упозерења и савјетодавне помоћи прије санкција.

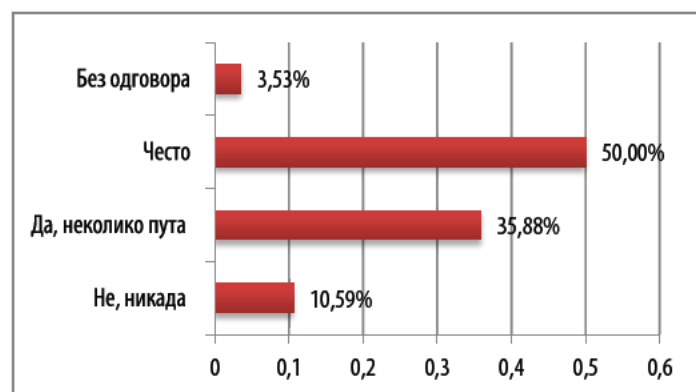
Поред тога, велика већина анкетираних навела је да је један од најчешћих проблема са којим се суочавају непоштовање уговора и уговорних одредби од стране купаца и пословних партнера (види наредни графикон). Више од 80 одсто анкетираних послодаваца је навело да има управо такав проблем, а најчешће су то оне одредбе које се односе на рокове и услове плаћања, због чега су предузећа приморана или да узимају другу робу у компензацију или да рјешења траже судским путем. У условима опште неликвидности на домаћем тржишту, свако одуговлачење у судским процесима представља тежак ударац за њихову ионако напрегнуту финансијску позицију.

Графикон 41. Најчешће негативне појаве у раду контролних/надзорних органа по мишљењу анкетираних послодаваца:

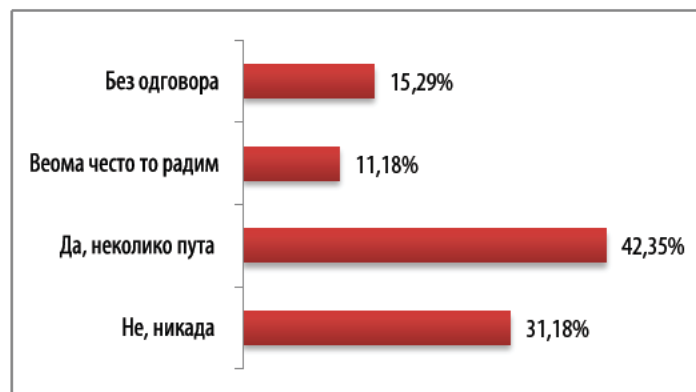
Извор: Истраживање УУПРС

Графикон 42. Да ли сте у свом пословању имали негативна искуства због непоштовања уговора (укључујући одредбе које се односе на валуту плаћања) од стране Ваших пословних партнера и купаца?

Извор: Истраживање УУПРС

Графикон 43. Да ли сте због проблема наплате потраживања икада били принуђени да узимате другу робу или услуге у компензацију и уђете у област неформалне економије?

Извор: Истраживање УУПРС

На претходном графикону је видљиво да је више од половине анкетираних послодаваца било принуђено да због проблема у наплати потраживања узме другу робу или услуге у компензацију. Иако то нужно не значи да је у питању неформална економија, пословни субјекти су често због овога принуђени да се баве пословима ван своје дјелатности, да продају робу и услуге без рачуна, да због проблема неликвидности и сами иницирају поступак компензација, итд.

Влада Републике Српске је, такође свјесна овог проблема, донијела Закон о јединственом систему за мултилатералне компензације и цесије ("Службени гласник Републике Српске", број 20 од 19.03.2014. године) с циљем да се повећа ликвидност и смањи унутрашњи дуг. Законом је прописана обавезна мултилатерална компензација, као и могућност спровођења билатералних и мултилатералних цесија и продаје потраживања, све преко система који ће водити Бањалучка берза.

Такође, почетком ове године Влада је припремила Нацрт закона о ограничавању рокова плаћања, којим је предвиђено да предузећа међу собом не могу уговорити дужи рок плаћања од 60 дана. У случају да уговором рок плаћања није одређен, онда је дужник дужан платити своје обавезе у року од 30 дана. Овај закон важи и за државне институције, ванбуџетске фондове, јавне установе, органе и јавна предузећа који се заједнички називају „субјекти јавног права“, с тим да је Влада својим институцијама дала знатно „више простора“ за плаћање обавеза него привредним субјектима, па је тако рок плаћања између пословних субјеката и субјеката

Табела 4. Преглед процедура, времена и трошкова извршења уговора у Босни и Херцеговини

Индикатор	БИХ	Аустрија	Хрватска	Македонија	Србија
Вријеме (број)	595	397	572	321	635
- Подношење тужбе и услуге	30				
- Суђење и пресуда	385				
- Извршење пресуде	180				
Трошак (% потраживања)	34.0	15	13.8	9.7	34
Трошкови адвоката (% потраживања)	25.0				
- Трошкови суда (% потраживања)	6.0				
- Трошкови извршења (% потраживања)	3.0				
Процедуре (број поступака)	37	25	38	26	36

Извор: Истраживање УУПРС

јавног права 90 дана. По угледу на земље у окружењу, овај закон има циљ да допринесе рјешавању проблема слабе финансијске дисциплине у Републици Српској, међутим то ће истовремено бити озбиљан тест за Владу и јавне институције, које имају и вишегодишња неизмирена дуговања према привредним субјектима. На другој страни, то би требало да растерети и привредне судове који су затрпани тужбама због ненаплаћених потраживања, што знатно успорава њихов рад.

Управо је ефикасност правосудног система у рјешавању привредних спорова пред домаћим судовима један од кључних показатеља глобалног извјештаја Свјетске банке „Doing Business“. Овај показатељ анализира податке који се односе на вријеме, трошкове и сложеност процедура у рјешавању тужби пред привредним/надлежним судовима. Посматрано у глобалном оквиру, Босна и Херцеговина је на 95. мјесту од 189 економија према овом показатељу.

Графикон 44. Глобални показатељи ефикасности у извршењу уговора

Извор: WordBank „DoingBusiness Report“, 2015

Важно је, међутим, знати да је овдје ријеч о показатељу који је базиран на низу специфичних процедуралних корака који су потребни у рјешавању стандардизованих пословних спорова преко судова. Процедуре, вријеме и трошкови који су потребни за њихово окончање су идентификовани кроз проучавање кодекса парничног поступка и других судских прописа, као и кроз истраживања и анкетирање локалних парничних адвоката. Ранг лакоће извршења уговора представља просјек компоненти: процедура, вријеме и трошкови вођења судског спора. Према подацима за 2015. годину, извршење уговора у БиХ у просјеку траје 595 дана, кошта 34,0% вриједности потраживања и захтијева 37 поступака.

При анализи наведених показатеља треба имати на уму и то да је ријеч о подацима за БиХ и да су методолошки узорковани на примјерима из главног града, у овом случају Сарајева. У том смислу могу постојати одређена одступања и разлике у односу на стање у Републици Српској. Треба нагласити и то да је РС препознала овај проблем 2012. године, па је Законом о судовима Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, број 37/12) посебно издвојила рад привредних судова, и то окружних привредних судова као првостепених и Вишег привредног суда РС као другостепеног. Ипак, увидом у извјештаје о раду Вишег привредног суда не могу се још увијек констатовати значајнија побољшања у раду у односу на претходни период, па због тога подаци за БиХ могу послужити као референтни оквир.

Из наведеног је јасно да пословна заједница посебно трпи због слабе ефикасности правосудних органа, а микро и мала предузећа су нарочито погођена, јер немају могућност да покрећу судске процесе због ненаплаћених потраживања

када су такви поступци за њих скупи, предуго трају а исходи неизвјесни. У таквим околностима често су принуђени да раде по условима које им намећу „велики“, а насталу штету покушавају компензовати пословањем у зони неформалне економије.

Основни налази

Евидентно је да неповјерење у рад јавних институција рађа мотив за послодавце и привредне субјекте да послују у зони неформалне економије. С друге стране, јавне институције стичу повјерење бољом ефикасношћу, ефективношћу, транспарентношћу, одговорношћу у свом раду те једнаким третманом свих, без дискриминације. Резултати спроведених истраживања и извјештаји за Републику Српску и Босну и Херцеговину указују да је ниво повјерења пословне заједнице у рад домаћих институција низак, да постоји склоност надзорних органа ка узимању мита, да су поступци јавних набавки нетранспарентни, те да постоји фаворизовање одређених компанија или појединаца од стране јавних службеника и званичника приликом доношења одлука или додјељивања уговора.

Поред тога, повјерењу у рад јавних институција не доприносе ни правосудни органи. Трошкови покретања судских поступака пред привредним судовима су високи, а процеси предуго трају. Све су то разлози због којих је Босна и Херцеговина (укључујући и Републику Српску) у низу међународних извјештаја веома лоше рангирана када је у питању владавина права и ефикасност рада правосудних органа.

Графикон 45. Збирни показатељи владавине права

Изв: *Worldwide Governance Indicators (WGI) - World Bank, 2013.*

Сходно томе, све док су административне процедуре у јавном сектору компликоване, било да су предуге, скупе или нејасне па јавни службеници имају дискрециону моћ

одлучивања о њима, ствараће се плодно тло за корупцију и рашће неповјерење у рад владиних институција. Анализа показује да због тога највећу штету трпе мала предузећа и предузетници којих је и највише у структури домаће економије. У условима неуређеног тржишта, глобалне изложености и слабе конкурентности те неефикасности правосудног система, мала предузећа и предузетници често немају капацитете и могућности (финансијске, људске, техничке) да одговоре свим административним захтјевима. Због тога они често бивају принуђени да послују у зони сиве економије, дакле не да би остварили екстра профит, већ да би опстали.

У том смислу веома је важно да будуће мјере за сузбијање сиве економије у Републици Српској буду резултат комбинованог и избалансираног приступа који ће као примарни циљ имати омогућавање привредним субјектима транзицију из неформалне у формалну економију, а не смањење неформалне економије по сваку цијену. Ово се посебно односи на Акциони план за борбу против сиве економије, који је недавно представила и утврдила Влада РС и који, између осталог, предвиђа ригорознији законски оквир и додјелу већих овлаштења инспекцијским органима. При инсистирању на додатним административним захтјевима и оштријим санкцијама у условима када не постоји повјерење у рад јавних институција треба бити веома опрезан, јер се може отворити додатни простор за корупцију и на тај начин нанијети више штете од користи.

5. Социјални дијалог

У претходним поглављима било је ријечи о типичним облицима неформалне економије у Републици Српској. Свакако један од најзаступљенијих је непријављени рад, било да је ријеч о запошљавању које није службено евидентирано или исплати дијела плате у коверти и умањењу основице за плаћање пореза и доприноса. О броју радника који раде на црно постоје различите процјене и оне варирају у широком распону од 30.000 до чак 90.000^[21]. Овако значајне разлике у процјенама, прије свега, резултат су непостојања јединственог и усаглашеног приступа истраживању рада на црно који би се спроводио у континуитету. Међутим, без обзира на разлике у процјенама, јасно је да је ријеч о озбиљном проблему чије рјешавање захтијева заједничко учешће и укљученост свих друштвених актера, прије свега кроз координиране и усаглашене политике партнера у социјалном дијалогу. У том смислу социјални дијалог, као један од кључних механизма доброг управљања и демократског одлучивања, представља изузетно важну полугу у сузбијању сиве економије.

За социјални дијалог у Републици Српској можемо рећи да је институционализован кроз Економско-социјални савјет као трипартитно тијело које је основано с циљем подстицања и развоја колективног преговарања и усклађивања интереса радника, послодаваца и извршне власти. Имајући у виду изузетан значај Економско-социјалног савјета и потребу учешћа представника радника и послодаваца у процесима одлучивања о питањима од значаја за статус запослених и пословне заједнице, 1997. године посебним споразумом социјалних партнера основан је Економско-социјални савјет

Републике Српске. У прво вријеме постојање Савјета било је регулисано кроз Закон о раду, да би због изузетног значаја овог тијела, као институције социјалног дијалога, Влада Републике Српске у сарадњи са социјалним партнерима рад Савјета уредила посебним законом – Законом о Економско-социјалном савјету („Службени гласник Републике Српске“ број 110/08). На тај начин дефинисан је састав, дјелокруг, начин рада, финансирање и друга питања од значаја за рад Савјета. Сходно наведеном закону, Савјет разматра и заузима ставове према питањима развоја и унапређивања колективног преговарања, утицаја економске политике и мјера за њено спровођење на социјални развој и стабилност политике запошљавања, зарада и цијена, итд. Савјет чини укупно девет чланова, од којих по три представника Владе, Уније удружења послодаваца РС, као већинског репрезентативног удружења послодаваца на нивоу Републике Српске, и Савеза синдиката РС, као већинског репрезентативног синдиката.

Упркос значају који Економско-социјални савјет има за социјални дијалог, рад овог тијела је у протеклом периоду, а поготово у посљедњих неколико мјесеци, био углавном нефункционалан. О томе можда најбоље свједочи чињеница да је од почетка 2015. године већ неколико сједница Савјета одгођено због недостатка кворума. Оно што више брине је тренд лоших односа и неповјерења међу социјалним партнерима који је присутан дуже вријеме, гдје послодавци као кључну примједбу износе непоштовање Споразума социјалних партнера у Републици Српској из 2010. године. Без намјере да се улази дубље у разлоге због којих је то тако, јасно је да одсуство дијалога међу социјалним партнерима, прије свега, између радника и послодаваца, дугорочно има негативне посљедице и за једне и за друге.

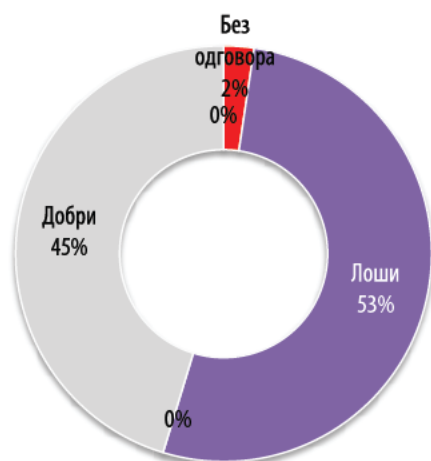
[21] Процјене Завода за запошљавање РС; ИЛО извјештај „Глобални трендови запошљавања у 2013. години“.

Негативно озрачје у односима социјалних партнера у Републици Српској препознали су и представници привредних субјеката укључених у примарно истраживање УУПРС. Већина њих односе између послодаваца и радника оцјењује лошим, а скоро 20 одсто њих чак веома лошим. Поред тога, више од 62 одсто испитаних сматра да лоши односи послодаваца и радника негативно утичу на степен неформалне економије, што на неки начин само потврђује раније изнесену тезу о значају дијалога социјалних партнера на сузбијању неформалне економије.

Графикон 46. Како оцјењујете односе између представника послодаваца и синдиката у РС?

Извор: Истраживање УУПРС

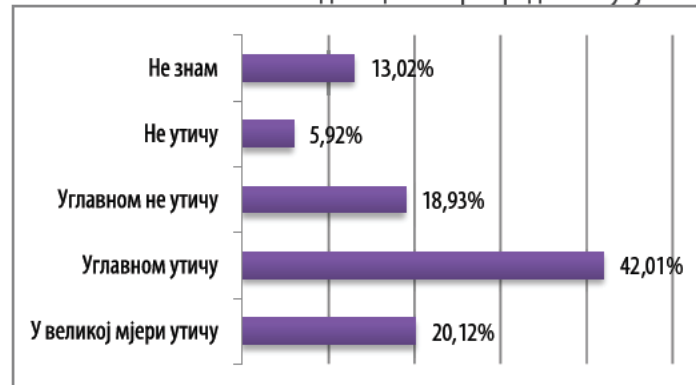
Графикон 47. У којој мјери сматрате да односи између представника послодаваца и радника утичу на висину

неформалне економије?

Извор: Истраживање УУПРС

Ако се ставови послодаваца и привредних субјеката

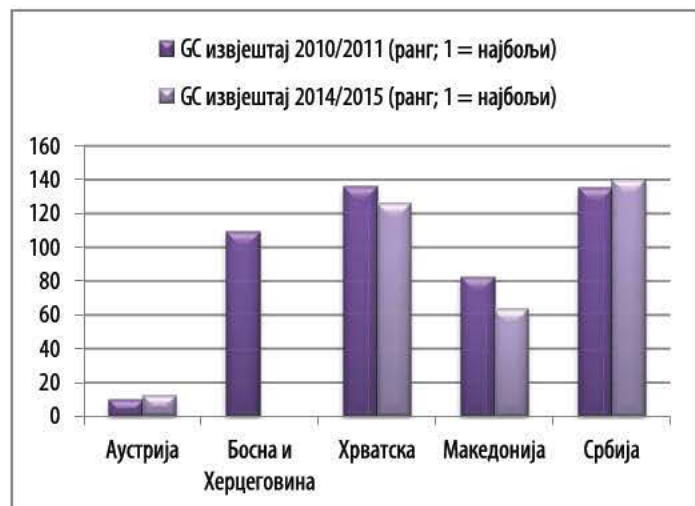
из анкетног истраживања упореде са резултатима других секундарних истраживања и ставе у међународни контекст,

онда можемо видјети да лоши односи између радника и послодаваца нису карактеристични само за РС и БиХ већ и за земље у окружењу, прије свега Србију и Хрватску. Међутим, оно што је повезница за све три земље, и што свакако игра улогу у односима социјалних партнера, релативно је висок удио запослених у јавној управи у односу на укупан број запослених. Све ове земље имају натпросјечно висок проценат оних који раде у јавној управи у односу на укупан број запослених, што документују подаци Eurostata, Laborstata и нека ранија истраживања^[22]. Потребно је ово имати на уму приликом посматрања односа и разумијевања ставова кључних партнера у социјалном дијалогу. Репрезентативни синдикати у БиХ и земљама из непосредног окружења имају јаку базу у јавном сектору, наспрот послодаваца који заступају искључиво интересе реалног сектора, док се влада појављује у двострукој улози, као медијатор између представника радника и послодаваца и истовремено као послодавац за сектор јавне управе. У условима тако специфичних односа и дјеловања из различитих перспектива, дијалог социјалних партнера често је обиљежен неразумијевањем и оштро супротстављеним ставовима, што има негативне реперкусије на тржиште рада, али и на укупан пословни амбијент. Негативне реперкусије се у првом реду огледају кроз стварање дуалног тржишта рада, гдје се у Републици Српској ствара све дубљи јаз између послова у јавној управи и оних у реалном сектору. Без обзира на јединствено радно законодавство, услови рада се у пракси битно разликују по свим кључним параметрима, што послове у јавној управи чини много атрактивнијим. То ствара притисак на послодавце у реалном сектору, посебно у микро и малим предузећима, који нису у могућности такмичити се са јавном управом, првенствено у погледу висине плата. На другој страни, радници у реалном сектору су у условима огромне незапослености изложени додатном притиску како би сачували посао. У таквим околностима не изненађује што односи радника и послодаваца на нивоу предузећа нису на завидном нивоу.

Поред тога, подаци из примарног истраживања показују да у више од 50 одсто анкетираних послодаваца радници нису синдикално организовани, јер не постоји синдикат. Уз низ других то отвара и питање положаја радника у реалном сектору и начина на који су њихови интереси заступљени у социјалном дијалогу.

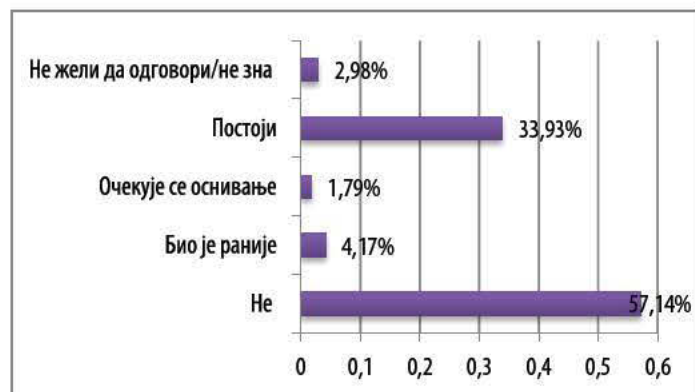
[22] Економски монитор: „Неопходне реформе запошљавања и утврђивања плата у јавном сектору РС - што прије то боље“; ГЕА – Центар за истраживања и студије, 2011

Графикон 48. Показатељи односа између послодаваца и радника (од сарадње до супротстављених позиција)

Извор: Global Competitiveness Report (2010/11 - 2014/15)

Графикон 49. Да ли постоји синдикат на нивоу Вашег привредног друштва?

Извор: Истраживање УУПРС

Основни налази

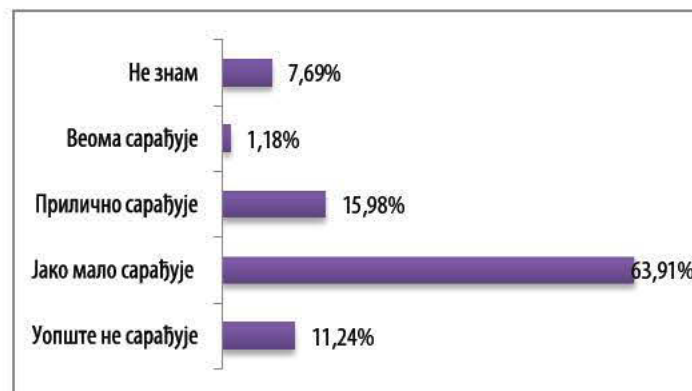
Лоша комуникација и односи неповјерења између партнера у социјалном дијалогу и институција тржишта рада, не само да не рјешавају проблем непријављеног рада у Републици Српској, већ су подстицај за неформалну економију. Трипартитни дијалог у Републици Српској је обиљежен специфичним односима социјалних партнера који дјелују из различитих перспектива, са супростављеним ставовима, што има изразито негативне ефекте на тржиште рада. Ти ефекти се у првом реду манифестују кроз стварање дуалности на тржишту рада између јавног и приватног сектора и све израженију разлику између послова у јавној управи и реалном сектору. Највећу штету због тога трпе микро и мала предузећа те радници у реалном сектору, посебно они који раде, а нису пријављени.

Радници који нису пријављени, немају статус и права по основу радног законодавства нити уживају било какав вид заштите. Њихови интереси нису заступљени у дијалогу социјалних партнера, а у условима огромне незапослености изложени су додатном притиску како би сачували посао. Због тога што немају могућност избора, нити вјерују у институције система и јавне фондове, склонији су прихватити неформалне уговоре зарад нешто већих нето плата.

Рефлексију лоших односа социјалних партнера на тржишту рада и те како осјећају и мали предузетници, микро и мала предузећа у Републици Српској. Тешко долазе до адекватног кадра, јер се нису у стању носити са јавном управом као конкуренцијом, поготово у домену плата. У таквим околностима они бивају мотивисани да радницима нуде неформалне ангажмане и иду у зону сиве економије како би донекле задржали своју конкурентску позицију. У односу на представнике средњих и великих предузећа њихов глас у социјалном дијалогу се знатно слабије чује.

Ако се на крају осврнемо и на улогу Владе у трипартитном дијалогу, интересантно је примјетити да велика већина послодаваца укључених у примарно истраживање, њих више од 75 одсто, сматра да Влада јак мало или уопште не сарађује са својим партнерима у социјалном дијалогу у циљу сузбијања неформалне економије. Сходно томе, од Владе се очекује да због своје специфичне позиције предузме активнију улогу на ревитализацији социјалног дијалога, прије свега кроз рад Економско-социјалног савјета, како би се поправио положај оних који су највише погођени неформалном економијом у Републици Српској.

Графикон 50. Колико Влада сарађује са својим партнерима у социјалном дијалогу (удружењима послодаваца и синдикатима) у циљу смањења неформалне економије у Републици Српској?

Извор: Истраживање УУПРС

6. Образовање, усавршавање и цјеложивотно учење

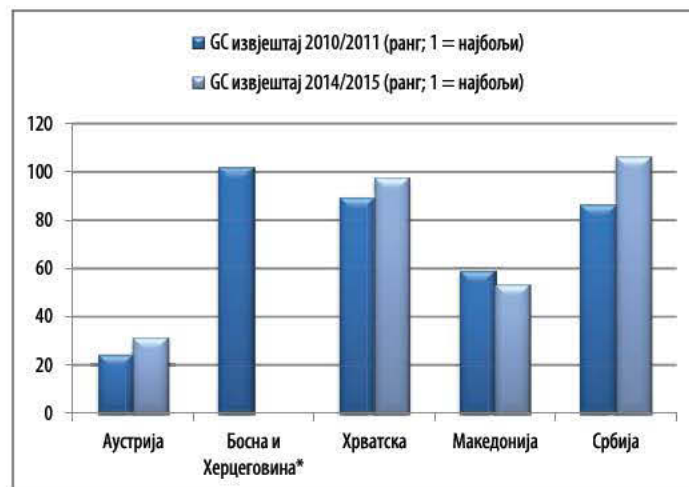

Улагање у људски капитал основни је предуслов подизања нивоа конкурентности привредних субјеката и економије у цјелини. Улагање у људски капитал важно је због тога што оно истовремено развија и друге факторе производње, подстиче иновације у предузећима и усвајање нових технологија. С друге стране, јачање људског капитала је захтјеван и дугорочан процес који тражи много времена, ресурса и правилан управљачки приступ, што често недостаје микро, малим и средњим предузећима, а нарочито оним који дјелују у зони неформалне економије. Уз све раније наведене негативне консеквенце, неформална економија има посебно неповољан утицај, јер значајно умањује могућност за развој људског капитала и тиме ограничава предузећа да буду конкурентна на домаћем и међународном тржишту.

У Босни и Херцеговини недовољно образована и квалификована радна снага представља једну од озбиљних препрека са којом се сусрећу послодавци. Послодавци често истичу замјерке како постојећи образовни систем у БиХ није у стању понудити и профилисати радну снагу која може да одговори актуелним потребама привреде. Обично се то аргументује подацима са тржишта рада, гдје у условима огромне незапослености и понуде рада, огласи за специфична занимања остају непопуњени по неколико мјесеци па чак и година (армирачи, вариоци, медицински радници, информатичари и сл.). Ако се посматра регионални контекст онда се чини да су послодавци и привредни субјекти у Босни и Херцеговини посебно незадовољни квалитетом образовног система у смислу његове способности да одговори захтјевима и потребама привреде. Наиме, према истраживању Свјетског економског форума и према

Извјештају о глобалној конкурентности, Босна и Херцеговина је била најлошије рангирана земља када је у питању квалитет образовног система. Овдје је важно напоменути да је ријеч о ставовима менаџера и власника предузећа који су били обухваћени анкетним истраживањем.

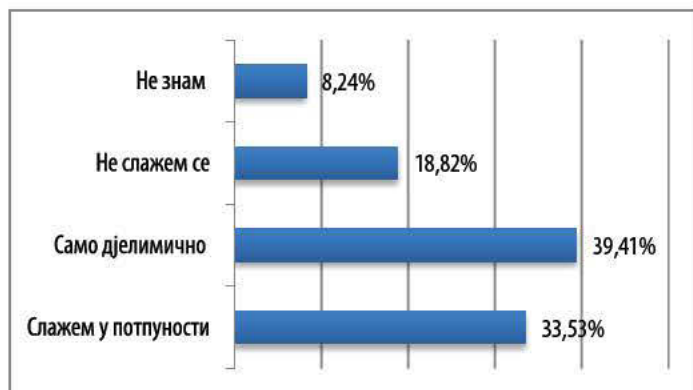
Графикон 51. У којој мјери образовни систем одговара захтјевима конкурентске економије – ставови директора и власника предузећа

Извор: *Недостају подаци за БиХ за 2014/2015 годину; извор: Global Competitiveness Report (2011 - 2015)

Надаље, послодавци у неусклађености образовног система са потребама тржишта рада виде директан мотив за неформалну економију. Они који су били обухваћени анкетним истраживањем УУПРС већином сматрају да неусклађеност образовног система са потребама тржишта утиче на неформалну економију.

Графикон 52. Да ли немогућност образовног система да производи профиле радника у складу са потребама тржишта рада представља мотив за неформалну економију (рад на црно)?

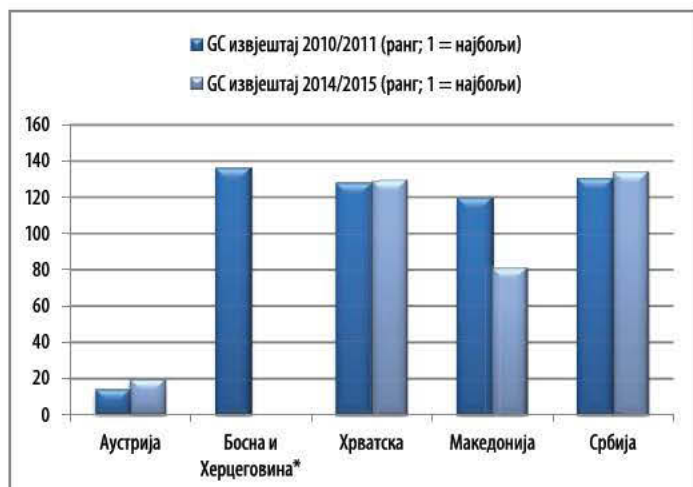

Извор: Истраживање УУПРС

Нешто мање од 40 одсто њих сматра да је у питању фактор који има само дјелимични утицај, док је њих 33 одсто навело да је ријеч о веома озбиљном утицају. Тај утицај се огледа првенствено у томе што радници без квалификација или они са нижим квалификацијама конкуришу на радна мјеста која су ниско продуктивна и гдје је пракса рада на црно и непријављивања радника много чешћа.

Међутим, упркос томе што препознају проблем недовољне оспособљености радне снаге, чини се да ни предузећа из БиХ нису спремна да додатно улажу у стручно усавршавање и оспособљавање радника како би исправили мањкавости образовног система. Резултати већ поменутог истраживања Свјетског економског форума говоре да су предузећа из БиХ била најмање спремна да инвестирају у своје раднике кроз програме обуке и усавршавања у односу на друге у региону.

Графикон 53. Спремност компанија да улажу у обуку својих запослених

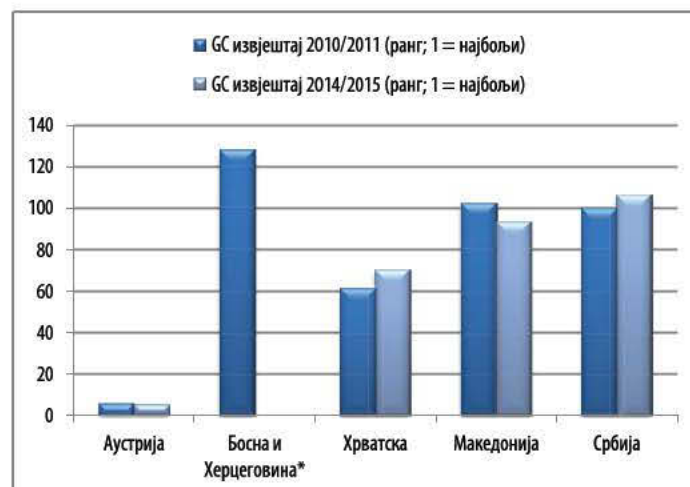
Извор: *Недостају подаци за БиХ за 2015 годину; извор: Global Competitiveness Report

Такође, све земље из регије према овом истраживању су много лошије рангиране у односу на Аустрију, која је међу 20 најбољих у свијету по спремности предузећа да улажу у обуку својих запослених.

Овдје је потребно нагласити како је ситуација много гора ако посебно издвојимо она предузећа која послују у зони неформалне економије. Наиме, предузећа која не пријављују раднике или их пријављују на минималну плату самим тим нису ни спремна да улажу у стручно оспособљавање својих радника. Они у развоју људског капитала не виде могућност за јачање своје конкурентске позиције, већ на стручно усавршавање и обучавање запослених гледају као на непотребан трошак или, у најбољем случају, као нешто што не доноси штету, али не даје ни користи. Власници ових предузећа често имају став да добре раднике не могу слати на обуку, јер су им потребни на радном мјесту, а да у лоше раднике ионако нема смисла улагати.

Још један од разлога због којег се у БиХ и РС мало улаже у обуку запослених јесте и чињеница да на локалном тржишту није развијена понуда висококвалитетних, специјалистичких и практичних програма обуке које послодавци и менаџери предузећа препознају као релевантне и сврсисходне. Подаци из претходно поменутог истраживања Свјетског економског форума то и потврђују с обзиром на то да је Босна и Херцеговина знатно лошије рангирана у односу на остале посматране земље, а посебно у односу на Аустрију.

Графикон 54: Доступност висококвалитетних и специјалистичких програма обуке

Извор: *Недостају подаци за БиХ за 2014/2015 годину; извор: Global Competitiveness Report (2011 - 2015)

Конечно, важан фактор који значајно утиче на неспремност домаћих предузећа да дугорочно улажу у радну снагу јесте све израженија флукуација радне снаге. Та појава је посебно

карактеристична за раднике у реалном сектору који настоје по сваку цијену наћи посао или у јавној управи или отићи у иностранство у неку од развијених европских земаља, гдје су у стању добити боље услове рада. Према подацима UN-HCR-а и Уније за одрживи повратак процјењује се да је само у протекле двије године из БиХ отишло више од 60.000 људи, махом радно способног становништва. Домаћа предузећа једноставно немају механизме како дугорочно задржати раднике и осигурати да након стручног усавршавања и обуке радник остане вјеран предузећу. Тиме се само ствара зачарани круг у којем предузећа због слабости образовног система не могу доћи до квалитетне радне снаге на тржишту рада, а због своје позиције нису у стању властитим средствима улагати у оспособљавање запослених. То их чини мање конкурентним на тржишту, због чега њихова позиција додатно слаби и чини их још мање атрактивним за раднике који траже посао, као и за оне који се тек школују за будућа занимања.

Основни налази

Низ показатеља презентованих у Извјештају указује на то да људски капитал представља једно од кључних ограничења за развој предузетништва и економије у БиХ и Републици Српској. Бројна истраживања апострофирају развој људског капитала као основног предуслова за подизање нивоа конкурентности привредних субјеката и економије у цјелини. Улагање у људски капитал је истовремено и дугорочан процес који за послодавце у РС и БиХ у овом тренутку представља озбиљан изазов.

Образовни систем није у стању понудити радну снагу у складу са захтјевима привреде, а, нажалост, нити је већина предузећа у могућности да властитим средствима улаже у оспособљавање и усавршавање радника. То је нешто с чим се посебно сусрећу микро, мала и средња предузећа, гдје је продуктивност рада релативно ниска или која послују у зони

неформалне економије. У таквим околностима предузећа настоје сачувати своју позицију резањем трошкова и свођењем инвестиција на минимум, укључујући и улагања у радну снагу. Премда послујући на овакав начин предузећа успијевају да преживе, у условима глобалне конкуренције позиција већине њих је у дугом року озбиљно угрожена.

Оно што додатно усложњава ситуацију је чињеница да је Република Српска, као и Босна и Херцеговина, погођена масовним одласком радне снаге у развијене европске земље, због чега предузећа не успијевају дугорочно задржати стручан и дефицитаран кадар, што додатно угрожава њихову конкурентску позицију.

Велику штету због тога трпе и радници, посебно они са ниским квалификацијама или без квалификација. Због недостатка потребних знања и вјештина нису у стању интегрисати се на тржиште рада, нити имају могућност да дођу до легалног посла у иностранству, због чега су принуђени прихватити ниско плаћене послове у неформалном сектору. Додатно забрињава податак да је међу њима и значајан број младих.

Имајући у виду да је ријеч о системском проблему, улога државе у његовом превазилажењу је кључна. То подразумијева, прије свега, што хитнију реформу образовног система и прилагођавање истог захтјевима тржишта рада, али и подршку програмима неформалног образовања у виду стручног оспособљавања и усавршавања радника. Интервенција је неопходна како би микро, мала и средња предузећа која немају објективне могућности и капацитете задржала дефицитаран кадар. Истовремено је потребно радити на развоју тржишта обуке, водећи рачуна при том о захтјевима послодаваца за врстом и специфичним садржајима, како би они препознали директну корист од ових програма обуке и касније слиједили исту праксу у својим предузећима.

Кориштени извори и литература

- Анђеловић, С., Жарковић-Ракић Ј. (2012). Побољшавање радних подстицаја: Евалуација реформе пореске политике користећи СРМОД
- BEEPS (Business Environment and Enterprise Performance Survey). (2014)
- Центар за истраживања и студије ГЕА. (2011). Економски монитор: Неопходне реформе запошљавања и утврђивања плата у јавном сектору РС - што прије то боље.
- Центар за истраживања и студије ГЕА. (2013). Како до нижег опорезивања рада без штете за јавне фондове?
- Enabling Environment for Sustainable Enterprise Toolkit
- Фонд за развој економске науке. (март 2013). Извјештај: Сива економија у Србији: Нови налази и препоруке за реформе.
- Friedrich Schneider. (2013). Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries.
- <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.
- МОР извјештај: Глобални трендови запошљавања у 2013. години.
- International Labour Conference 104th Session, International Labour Office. Geneva, Switzerland. (2015). The transition from the informal to the formal economy.
- International Labour Organization. (2011). A comparative Overview of Informal Employment in Albania, Bosnia and Herzegovina, Moldova and Montenegro.
- Извјештај о стању у банкарском систему Републике Српске за период 01.01.2013–31.12.2013.
- Montenegrin Employers Federation. (2013). The enabling Environment for Sustainable Enterprises in Montenegro.
- МОР. (2010). Extending the Scope of Application of Labour Laws to the Informal Economy - Digest of comments of the ILO's supervisory bodies related to the informal economy.
- Мр Љубиша Владушић и мр Видосав Пантић. Централна банка БиХ. (2008). Неосматрана и сива економија у БиХ.
- Огњен Ђукић. Центар за истраживања и студије ГЕА. (април 2015). Анализа иницијативе за смањење стопе доприноса у Републици Српској.
- Organisation of Employers of Macedonia (OEM) and Business Confederation of Macedonia (BCM). Skopje, FYR Macedonia. (novembar 2013). The enabling Environment for sustainable enterprises in Macedonia.
- Др Ражко Томаш. Friedrich-Ebert-Stiftung БиХ. (2010). Криза и сива економија у Босни и Херцеговини.
- R204 - Transition from the Informal to the Formal Economy Recommendation. (2015). (No. 204)
- Rositsa Dzhekova, Josip Franic, Lyubo Mishkov i Colin C. Williams. Sheffield University Management School. (2014). Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia.
- Schneider, F. European Journal of Political Economy. (2005). Shadow economies around the world: What do we really know?
- Удружење послодаваца Федерације БиХ. (2015). Сива књига - Резултати примарног истраживања.
- WEF - Global Competitiveness Report (2010/11 - 2014/15)
- WordBank. (2015). Doing Business Report.
- World Bank. (2013). Worldwide Governance Indicators (WGI)
- www.doingbusiness.org.
- www.heritage.org/index/.
- Yasser Abdi and Leandro Medina. (maj 2013). IMF Working Paper Measuring the Informal Economy in the Caucasus and Central Asia.

Прилог

Преглед структуре циљаног узорка за анкету која је спроведена међу послодавцима у Републици Српској

СТРУКТУРА ЦИЉАНОГ УЗОРКА	
По врстама дјелатности*	
Пољопривреда	5,2%
Вађење руде	3,2%
Прерађивачка индустрија	30,4%
Производња електричне енергије	4,7%
Снабдијевање водом, комуналне дјелатности и управљање отпадом	3,0%
Грађевинарство	6,8%
Трговина	26,1%
Саобраћај	7,1%
Угоститељство	6,9%
Информационе технологије и комуникације	3,2%
Финансијске услуге и посредовање	3,5%
УКУПНО	100,0%
По врсти власништва*	
Државна	30,5%
Приватна	52,5%
Мјешовита (укључујући и задруге)	17,0%
УКУПНО	100,0%
По подручјима*	
Град Бања Лука	52,1%
Град Приједор	10,8%
Град Добој	10,5%
Град Бијељина	16,8%
Град Источно Сарајево	3,4%
Град Требиње	6,5%
УКУПНО	100,0%
По величини**	
Микро и мала (0-49 запослених)	94,0%
Средња (50-249 запослених)	5,1%
Велика (преко 250 запослених)	0,9%
УКУПНО	100,0%

* Структура је базирана на подацима о броју запослених у 2014. години.

** Структура је базирана на подацима о укупном броју предузећа у Републици Српској у 2013. години.

НЕФОРМАЛНА ЕКОНОМИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПскоЈ **УЗРОЦИ И ПРЕПОРУКЕ**

Истраживање урадили:
за ГЕА - Центар за истраживања и студије:

Марко Мартић
Огњен Ђукић

Уредили:

ГЕА - Центар за истраживања и студије
Унија удружења послодаваца Републике Српске

Лектор:

Исидора Штркић

Издавач:

Унија удружења послодаваца Републике Српске

За издавача:

Саша Аћић

Графички дизајн:

Предраг Живковић

Штампа:

Графомарк, Лакташи

Бања Лука, октобар 2015.

